

UDK: 929Velimirović, N.
323.1(497.5:497.11)"1914"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1. 2. 2024.

Prihvaćeno: 8. 3. 2024.

DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v56i1.29451>

Predavanje Nikolaja Velimirovića na zagrebačkoj proslavi Njegoša

MIRKO MLAKAR

Zagreb, Hrvatska

mvmlakar@gmail.com

Rad se bavi zagrebačkom proslavom stogodišnjice rođenja „apostola jugoslavenske ideje” Petra II. Petrovića Njegoša održanom u ožujku 1914., a naglasak je na „Njegoševu nacionalizmu”, predavanju koje je jeromonah Nikolaj Velimirović pripremio za svečanu akademiju. Pozornost je posvećena peripetijama oko dolaska toga „poznatog jugoslavenskog propovjednika” na skup, samom pročitanoj govoru i tadašnjim Velimirovićevim djelima. Kroz cijeli rad iznose se podaci o utjecajnom srpskom religioznom misliocu, nedovoljno obrađivanom u hrvatskoj znanosti, i nude se naznake o jugoslovenstvu uoči Velikoga rata.

Ključne riječi: Nikolaj Velimirović; Petar II. Petrović Njegoš; Zagreb; nacionalizam; jugoslovenstvo; hrvatsko-srpski odnosi; 1914.

Uvod

Povjesničar Dimitrije Bogdanović, dobar poznavatelj prilika u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, u izlaganju održanom u svibnju 1985. na zagrebačkom Teološkom četvrtku, tribini Kršćanske sadašnjosti, rekao je da je za srpsku duhovnost karakteristično djelovanje grupe razmjerno mlađih monaha-intelektualaca. U njoj su najpoznatiji Atanasije Jevtić, Amfilohije Radović i Irinej Bulović, „sledbenici arhimandrita Justina Popovića, znamenitoga srpskog duhovnika ovog stoleća”, a ako se „doda ime episkopa Nikolaja Velimirovića, dobiće se trajni uzor i model novije srpske duhovnosti”.¹ Glavni Velimirovićev učenik Popović (1894. – 1979.) bio je duhovni otac navedenih jeromonaha te Artemija Radosavljevića, također monaha zaređenog za svećenika. Ti filozofirajući teolozi, ubrzo izabrani za vladike, bitno su pridonijeli obnovi Nikolajeva slavljenja u Srbiji i razvili su ga do službene kanonizacije u svibnju 2003.

Velimirović – koji je u prosincu 1909. ime Nikola zamijenio monaškim imenom Nikolaj te je u svibnju 1919. rukopoložen za episkopa – bio je na čelu Ohridske, Ohridsko-bitolske i dva puta Žičke eparhije. Najistaknutiji srpski

¹ БОГДАНОВИЋ, „Православна духовност”, 40-41.

religiozni mislilac rođen je 4. siječnja 1881. u Leliću kraj Valjeva i umro 18. ožujka 1956. u ruskom manastiru sv. Tihona (South Canaan, Pennsylvania, SAD).² Velimirović je kao jeromonah (od siječnja 1910.) u Kraljevini Srbiji objavio knjige *Religija Njogoševa* (1911.), *Besede pod gorom* (1912.) i *Iznad greha i smrti* (1914.), a poslije episkopskoga ređenja, među ostalim, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (tj. Jugoslaviji) *Molitve na jezeru* (1922.), *Duhovnu liru* i *Omilije* (obje 1925.), *Nomologiju* (1940.) te u emigraciji *Kasijanu* (München, 1952.) – djela važna za srpskopравoslavnu teologiju i/ili narodnu religioznost.

Velimirovićev utjecaj, konkretno između svjetskih ratova (tj. do 1941.), nije bio ograničen na religijska, filozof(ij)ska i slična polja. Primjerice, Latinka Perović ocjenjuje da je u vrijeme Sporazuma Cvetković-Maček vladika Nikolaj bio, uz Slobodana Jovanovića, jedan od „na određeni način ključnih ljudi u Srbiji”. U potkrepu tvrdnje da „u suštini, ideja složene države bila je strana srpskoj političkoj misli”, povjesničarka se poslužila dnevničkim bilješkama Mihaila Konstantinovića (izdanim kao *Politika sporazuma*) s reakcijama te dvojice na tadašnji sporazum Srba i Hrvata. Po Konstantinovićeve zapisu, Nikolaj „kaže da je uvek mislio da Srbi treba da imaju svoju državu i da se ne mešaju sa drugima”, a to je i Pašić mislio.³

Detalj iz privatnoga razgovora, uz pretpostavku da je izjava uredno prenesena, budi prisjećanje na to da protiv *miješanja* Velimirović javno nije bio, primjerice, za Prvoga svjetskog rata. Do početka 1919. Velimirović je bio u ideološko-propagandnoj misiji sa sjedištem u Londonu, u koju ga početkom 1915. šalje Nikola Pašić, predsjednik srbijanske vlade i ministar vanjskih poslova.

Ivan Meštrović, u to doba član Jugoslavenskoga odbora, u memoarima je objavio da na Nikolaja, koji je „vrlo načitan i neobično obdaren govornik”, „starija srpska gospoda” u Srpskom poslanstvu „gledaju malo s podcjenjivanjem”, ali on je „koristan i srpskoj i općoj stvari, više nego svi oni zajedno”. Velimirović je „s nama idejno bliži, širi i uvidjavniji”. „I dok oni govore samo o Srbiji i srpstvu, te o nekoj Velikoj Srbiji, dotle kaludjer govori i o Srbiji i srpskom narodu i Jugoslavenima i o budućoj Jugoslaviji.”⁴

² Na mrežnoj stranici beogradske Bogoslovije Sv. Save piše da „vladika Nikolaj (Velimirović) rođen je na Tucindan 23. decembra [1880.], po starom, ili 5. januara 1881. godine, po novom kalendaru” („Генерација 1902. године”) – što je pogreška česta i kod predanih istraživača. *Razlika* dvaju kalendara za najveći dio XIX. stoljeća iznosi 12, a ne 13 dana. Od faktografskih pogrešaka u hrvatskih autora koji Nikolaja uzgredno spominju može se izdvojiti da ga je jedan filozof *unaprijedio*, postao je „srpski patrijarh iz prve polovice XX. stoljeća” (KUKOČ, „Konfesije”, 944), a „patrijarh” je i u knjizi o jugoslavenskom diplomatu (JAKOVINA, *Budimir Lončar*, 100). Inače, da je „Vladika sveti” „nekrunisani Patrijarh srpski” koji je „za neprolazna blaga mnoge srpske generacije oduševljavao, bio im duhovni Vožd”, opraštajući se „u ime nepobedivih srpskih boraca i sledbenika đenerala Draže, čije si Ti oružje, u borbi protiv bezbožnika i nasilnika, blagosiljao i čije si zastave osvećivao” [posvećivao, op. M. M.] u Sloveniji [1945.], rekao je Momčilo Đujić, jedan od govornika na pogrebu na groblju manastira sv. Save u Libertyvilleu (ТУУИТБ, „Беседа војводе”, 52-53).

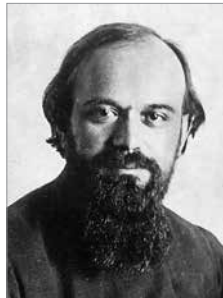
³ PEROVIĆ, *Između anarhije i autokratije*, 68.

⁴ MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 66.

Drukčiji se dojam stječe, primjerice, čitanjem dnevnika Jovana Jovanovića, srbijanskoga poslanika u Londonu. Među brojnim je fragmentima o Velimiroviću i onaj da su u listopadu 1918. „Trumbić i svi iz JO” negodovali zbog jednoga njegova govora u crkvi; ali ubrzo „nudi mir JO-u” i Jovanoviću kaže da je ideja ujedinjenja izložena u Krfskoj deklaraciji „velika, sveta i *impérissable*” [neprolazna, op. M. M.] te da Pašić treba „što intimnije” surađivati s Jugoslavenskim odborom, na što diplomat zapisuje: „Pop se pravi skrušen, iako nije.”⁵

A što kaže sam Nikolaj? U knjižici *Religion and Nationality in Serbia*, posvećenoj uspomeni na 1815. godine rođenog „velikog hrvatskog domoljuba biskupa Strossmayera”, pridružuje ga crnogorskom crkveno-državnom poglavaru Petru II. Njegošu te ih uzdiže kao „najsnažnije pobornike narodnog jedinstva” u južnoslavenskom kleru.⁶ Da crnogorskoga vladiku „podjednako vole Srbi, Hrvati i Slovenci” pokazalo se u Zagrebu 1. ožujka 1914., u povodu stote obljetnice njegova rođenja. „Zagreb je toga dana bio okićen srpskim zastavama, a na svečanom su skupu predavanja o Njegošu držali redom Slovenac, Hrvat i Srbin. Katolici i pravoslavci zajednički su slavili svojeg narodnog velikana. Austrijske [austrougarske, op. M. M.] vlasti bile su zaprepaštene tim neočekivanim iskazom bratske solidarnosti upravo među elementima koje su neprestano trudile zavaditi.”⁷

Ovaj se rad bavi tom proslavom Petra II. Petrovića Njegoša (1813. – 1851.) s naglaskom na „Njegoševu nacionalizmu”, predavanju koje je Nikolaj trebao pročitati na svečanoj akademiji. Velimirović je tada predstavljan kao „jugoslavenski propovjednik”, a u odgovarajućoj bibliografiji stoji da Milica Bogdanović u prikazu njegovih *Beseda pod gorom*, objavljenom početkom 1913. u zagrebačkom časopisu *Savremenik*, tvrdi da je „moderan monah”.⁸

Slika 1. Predavanje jeromonaha Nikolaja Velimirovića publika na zagrebačkoj akademiji u čast Njegoša toplo je pozdravila.

(Jeromonah Nikolaj Velimirović. Izvor: Ђакон Ненад – Анастасија Илић, *Свети Николај Српски*, Београд – Рас 2006., стр. 45.)

⁵ ЈОВАНОВИЋ ПИЖОН, *Дневник*, 529, 533. Među ostalim, Jovanović u studenom 1916. bilježi da mu je Tih. [Tihomir, op. M. M.] Đorđević rekao da se „opio otac Nikolaj i govorio je puno koješta npr. grdio katoličku veru i Jugoslovene” (*Isto*, 191).

⁶ VELIMIROVIĆ, *Religion and Nationality*, 4, 12.

⁷ *Isto*, 13. Uzgred, redosljed govornika bio je obrnut.

⁸ ПРОТИЋ, „Био-библиографија”, 622. U literaturi o Nikolaju nailazi se na iskaz da „veoma nalikuje” na svoje suvremenike kao što su Paul Claudel, T. S. Eliot i Saunders

Zaratustra i Njegoš kao apostoli iste vjere

„Njegošev nacionalizam”, ubrzo objavljen u jednom časopisu, u međuvremenu je gotovo zaboravljen. U novije se vrijeme citira uz tvrdnju da u „razumevanju i tumačenju svetosavskog nacionalizma mogu pomoći i Nikolajeve misli o Njegošu”.⁹ Autoru koji retorički pita „kako u svetosavskom narodu razviti ljubavi prema stranim investicijama” i tvrdi da narod „strane korporacije još uvek svetosavski smatra bezdušnim”, lukavim neprijateljima koji žele razoriti „sve nacionalne svetinje”,¹⁰ očito nije važno to što u citatu dužem od 3200 slovnih mjesta nema riječi na „svetosav”. Odsutnost i samoga sv. Save iz Nikolajeva teksta s početka 1914. zapravo je očekivana. Naime, u *Religiji Njegoševoj*, *Besedama pod gorom* i *Iznad greha i smrti*, knjigama koje su u izvornicima imale 950 stranica, taj se sveti Nemanjić spominje dva puta, manje nego, na primjer, Zaratustra, Augustin ili Dositej Obradović.¹¹

Stjepan Zimmermann smatrao je da je u riječima „da je Njegoš živio u vreme Zaratustre, oni bi obojica bili apostoli jedne i iste vere” [citat iz *Religije Njegoševe*] „savršeno izražena Njegoševa religija – kako je odražena u Velimirovićevom duhu i u njegovoj ideji svečovjeka”.¹² U *Rečima o Svečovjeku* Velimirović se nije „radikalno razračunao sa svim istorijski i logički utvrđenim ‘granicama’ krišćanstva”, kao što želi Miloš Đurić u *Filosofiji panhumanizma*, nego hoće ostati na kršćanskoj „bazi”, samo što je ona „tek nominalno krišćanska”, sa sadržajem koji je kršćanski i nekršćanski.¹³ Na kraju teksta stoji da u težnji za superlativom čovjeka Velimirović „spada svakako među one duhove, za koje je Boža [filozof Božidar, op. M. M.] Knežević kazao, da su ‘od najviše vrednosti od svega ljudskog i prirodnog’”.¹⁴

Lewis, s kojima je dijelio „snažna verska osećanja, odbijanje modernosti i antisemitizam” (МИЛУТИНОВИЋ, *Преболевање Европе*, 170). Usto, u Velimirovićevim je radovima nastalim nakon Prvog svjetskog rata „snažno odjekivalo” neprijateljstvo kasnoga [Thomasaj] Carlylea prema „vrednostima modernog liberalizma, njegov proročki stil, pa čak i njegov antisemitizam”, te Velimirović više podsjeća na Carlylea i slične „konzervativne antimoderne” XIX. stoljeća nego na svoje suvremenike iz ranoga XX. stoljeća kakvi su bili [Charles] Maurras, [Maurice] Barrès, [Gabriele] D’Annunzio, Enrico Corradini i Karl Lueger (*Isto*, 164). Iako tvrdnje nisu argumentirane, možda su heuristički vrijedne, npr. poticajne za usporedbe konfesionalno označenih konzervativizama. Inače, Velimirović je i prije Velikoga rata, kad među nekoliko vrlo religioznih osoba uz neizbježnoga Njegoša vidi i Carlylea, koristio i proročki stil te je u jeromonahovim knjigama teško pronaći protužidovstvo, čega ima u episkopovim radovima.

⁹ ПЕРОВИЋ, „Да ли је Свети Владика Николај био фашиста?”, 430-431.

¹⁰ *Isto*, 427.

¹¹ MLAKAR, „Gdje je sv. Sava?”, 257-258. Pritom se ta trojica u tri djela iz razdoblja Nikolajeva stvaralaštva označenog *svečovještvom* (do početka 1920-ih) ne spominju u negativnom kontekstu.

¹² ЦИМЕРМАН, „Неколико ријечи”, 609-610.

¹³ *Isto*, 609. Pojavnice „krišćanstva” – zasigurno je riječ o lošoj korekturi. I u ostatku ovoga rada prenosim dijelove tekstova doslovce, tj. ispravljam samo očite slovne pogreške.

¹⁴ *Isto*, 612.

Članak filozofa Zimmermanna u *Hrišćanskom životu*, časopisu čiji je *spiritus agens* bio Justin Popović, svakako spada i u hrvatski korpus tekstova o Velimiroviću. O nedovoljnoj, gotovo nikakvoj prisutnosti Velimirovića u suvremenoj hrvatskoj znanstvenoj produkciji govori već to što, zaključno s 5. siječnja 2024., Hrčak nije prikupio nijedan članak s njegovim (prez)imenom u sažetku ili među ključnim riječima. Rubnost i posrednost (u)poznavanja vidi se i po tome što se od radova dostupnih na portalu hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa o Nikolaju najviše može doznati iz podrubne bilješke u članku objavljenom još 1995. u *Obnovljenom životu* o antiekumenskim stavovima ne njegovim nego Justina Popovića.¹⁵

U velikoj su fusnoti korišteni podaci iz knjižice *Novi Zlatoust* protosinđela Artemija (Radosavljevića; vladika od 1991., izopćen 2015.). To pretežno hagiografsko djelo iz 1986. – važno za osnovno upoznavanje s desetljećima proskribiranim antikomunistom Nikolajem i obnovu njegova kulta u Srbiji pri kraju socijalizma i federacije – faktografski nije (moglo biti) baš uzorno, a autor članka dodao je svoje omaške. Npr., Velimirović nije doktorirao teologiju 1918. i filozofiju 1919. nego 1908. odnosno 1909., a knjiga *Rat i Biblija* nije objavljena 1921. nego 1931. godine. U tekstu stoji da se po nekim izvorima „ne može govoriti da je on bio u pravom koncentracionom logoru” Dachau, nego su patrijarh Gavrilo Dožić i vladika Nikolaj „bili smješteni u tzv. ‘počasnom bunkeru’ s drugim uglednicima”, pa i s „francuskim nadbiskupom Gabrijealom Piquetom”. „To su bile političke igre, a u to spada i njegov boravak u Vojlovici za vrijeme rata, nije se tu radilo o zatočeništvu?!”¹⁶ Velimirović – kao ni, na primjer, clermontski biskup *Piguet* ili bivši (i kratko budući) francuski premijer Léon Blum – ni u *nepravom* Dachauu nije bio svojom voljom. Valjda već navedena dva boravka (Dachau i manastir Vojlovica), pa i prethodni *smještaj* u manastir Ljubostinju (Jeronimov spominje to konfiniranje 1941.) umjesto biskupovanja iz Žiće, pokazuju Nikolajev položaj u *igramu* koje vode Nijemci.¹⁷

Četiri predstavnika troimenoga naroda

Sredinom veljače 1914., najavljujući proslavu 100. obljetnice rođenja „velikoga našega kulturnoga radnika, apostola jugoslavenske ideje, pjesnika filozofa Petra Petrovića Njegoša”, koju i prigodom svoje desetogodišnjice priređuje „srpsko akademsko društvo *Njeguš* u Zagrebu 1. marta o. g. (po novom)”, poslijepodnevno izdanje *Obzora* piše da „dužnost je naša, ovamošnjeg naroda hrvatsko-srbskog i slovenačkog, da pokažemo svoju kulturnu snagu i jednodušnost, svoju vitalnost koja nije manja od one naše braće”. U zagrebačkom

¹⁵ JERONIMOV, „Pravoslavna crkva i ekumenizam”, 109-111.

¹⁶ *Isto*, 110.

¹⁷ Kad je već riječ o fusnoti, od podataka koje iznosi Jeronimov točniji su oni u podrubnici jedne od (također internetski dostupnih) recentnih disertacija (KOTA, „Uloga Središnje defenzivno doglasne službe”, 393-394).

se dnevniku ističe da „snažne i jedinstvene manifestacije” potenciraju „našu vjeru u veliku narodnu budućnost”, koje će biti „dobra opomena onima koji nas bagatelišu [omalovažavaju, op. M. M.], i onima koji hoće o nama a bez nas da odlučuju”. Uspjeh proslave, „osobito njenoga općenarodnoga značaja”, zavisi od odziva javnosti, koja „u ovo zadnje vrijeme” pokazuje da, kad je riječ o „velikoj i općenarodnoj manifestaciji”, „zna ostati na visini koja odgovara našem položaju i našoj lijepoj budućnosti i kulturnoj ulozi”.¹⁸

Obzor obavještava da „rano u jutro bit će u crkvi svečani pomen na kome će govoriti poznati jugoslavenski propovjednik dr. Nikola Velimirović”, slijedi svečana akademija na kojoj će sudjelovati „predstavnici našeg troimenog naroda: Gjuro Šurmin, dr. Fran Ilesić [izvorno: Ilesić] i Pavle Popović”, a „u večer bit će zabava koju priredjuju sva naša društva”.¹⁹ Dakle, jeromonah je trebao govoriti u hramu Preobraženja Gospodnjeg, koji je 1913./1914. po nacrtima Hermana Bolléa bio obnavljan, tj. preoblikovan.²⁰

Jutarnji *Obzor* 24. veljače izvješćuje da pripreme za proslavu 1. ožujka „u glavnome su već gotove” i „razaslati su pozivi svim jugoslavenskim kulturnim društvima i pojedinim ličnostima”. Budući da „tok proslave je definitivno odredjen”, objavljeno je da je u 9 sati „pomen u srp.-pravoslavnoj crkvi” i „jugoslavenski besjednik” Velimirović propovijeda na temu „Tragedija vjere i Njegos”. Nakon otvaranja akademije – koja počinje u 10 sati u dvorani Srpskoga sokola u Bogovićevoj ulici 7 – Popović govori „o Njegosu kao mladiću” te slijede Šurmin („Njegos i Hrvat[i] i ondašnja srpska struja prema ilirizmu”), Ilesić („Njegos i Srbi prema Slovencima”) i „dr. Nikola Velimirović” („Njegos-šev nacionalizam”). Na kraju po jedno hrvatsko, slovensko i srpsko društvo zajedno pjevaju „Slovenac, Srb, Hrvat”, a od 20:30 u „svim dvornicama ‘Hrvatskoga Sokola’ i ‘Kola’ održava se ‘Jugoslavenska besjeda’”, koja „bit će posve u nacijonalnom tonu i jugoslavenskom stilu organizovana”, s već poznatim izvođačima, ali program će se objaviti naknadno.²¹

Dakle, *Obzor* 13. veljače navodi trojicu govornika, a nakon desetak dana pridružio im se Velimirović. Zacijelo se željela iskoristiti njegova nazočnost u Zagrebu, da se ne čuje samo u crkvi nego i na središnjem skupu. Jesu li organizatori proslave od početka računali na Nikolajev nastup, ali to iz nekog razloga nije objavljeno, npr. jer nije znao što će s drugim obvezama? S druge

¹⁸ „Jedna naša kulturna proslava”, *Obzor* (popodnevni list) (Zagreb), 13. 2. 1914., 2.

¹⁹ *Isto*. Sutradan je gotovo isti tekst objavio *Karlovac*, „glasilo Hrvatsko-srpske koalicije” koje je izlazilo subotom, s tim da se doznaje da „Njeguš” proslavu priprema već nekoliko mjeseci i da je „njen značaj općenarodni, jugoslavenski” („Velika kulturna proslava”, *Karlovac / Karlovac*, 14. 2. 1914., 3, Stare hrvatske novine, pristup ostvaren 4. 12. 2023., <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=db036fcf-8ffe-4060-8ba3-c960c24a6cfc>).

²⁰ Zagrebačka parohija bila je u sklopu Pakračke eparhije, dijela Karlovačke mitropolije, (autonomne ili čak autokefalne) crkvene organizacije sa sjedištem u Srijemskim Karlovcima. Za prvoga zagrebačkog mitropolita izabran je 1932. niški episkop Dositej Vasić.

²¹ „Njegosova proslava”, *Obzor* (jutarnje izdanje), 24. 2. 1914., 2. *Zastava*, list Srpske narodne radikalne stranke, objavio je nešto skraćenu najavu (očito iz istoga, neoznačenog izvora) u kojoj za „Nikolaja” Velimirovića ne piše da je jugoslavenski besjednik („Нѣрошева прослава и Зарпеѣы”, *Застава / Novi Sad*, 11. / 24. 2. 1914., 3).

strane, prvo su najavljena trojica „predstavnik našeg troimenog naroda” te je planirano da tri zbora izvode pjesmu s tri imena u naslovu (koja je izvorno bila dvoimena, bez Srbina). Pridruživanjem Nikolaja *trojnost* je narušena, što je lako opravdati time da su Srbi ionako priznati kao barem najdjelatniji jugoslavenski čimbenik.²²

Nikolajevo je uvrštavanje bilo samo jedna od promjena. U petak 27. veljače popodnevno izdanje *Obzora* piše da u Zagrebu neće biti obična proslava jednoga društva ili u čast jednoga čovjeka, nego „slava svih nas sa Triglava, Kleka i Balkana”, „veliki pomen duši velikog čovjeka našega”, koja je „živjela, živi i živjet će u milijonima naših duša”, no ipak u prvom ulomku stoji informacija da je odaziv „sa svih strana” na proslavu „našeg velikog pjesnika, filozofa i apostola jugoslavenskog” toliki da se akademija „neće moći održati u dvorani Srp. Sokola, nego u velikoj dvorani Hrv. glazbenog zavoda”.²³

Velimirović u oba broja *Obzora* u kojima se navodi kao govornik u crkvi nije predstavljen službom ili položajem u svojoj religijskoj zajednici, nego s „dr.”. U drugom su napisu Popović, Šurmin i Ilešić predstavljeni kao profesori i docent (Ilešić) sveučilišta u Beogradu (Popović) i Zagrebu, a uz Velimirovićevo ime stoji samo „dr.”, bez institucionalne afilijacije. Za temu ovoga rada važniji je *detalj* pridjev „jugoslavenski” uz propovjednika Velimirovića. Upućuje li epitet na smatranje, možda čak spoznaje, da je tada zagovarao neki oblik *jugoslavenstva* (*jugoslavizma*) ili se samo htjelo reći da je popularan i izvan svoje države?²⁴

²² Primjerice, *Obzorov* napis o tome kako literati njemačkoga jezika prikazuju Hrvate i Hrvatsku počinje ulomkom: „Braća Srbi su medju Jugoslovenima ono, što [su] Česi uopće u Slovenstvu, pa ako bismo Čehe smjeli nazvati slovenskim židovima, srpski dio hrvatsko-srpskog plemena zaslužuje preko mjere taj predikat samosvijesti za praktične interese i žilavosti u borbi za svoje ideale” („Drang nach Süden: Nijemci o nama”, *Obzor* /jutarnje izdanje/, 3. 3. 1914., 1-2). Inače, još je Jernej Kopitar, koji je Vuka Stefanovića Karadžića uputio da „prouči i naučno prikaže Evropi Crnu Goru”, Njegoša zvao „*Slovenskim Davidom*” (OSOLNIK, „Njogoš i Slovenci”, 176-177).

²³ „Njogoševa proslava 1. marta”, *Obzor* (popodnevni list), 27. 2. 1914., 2. Upozorenje o promjeni nije stiglo do odgovarajućih medija u Dalmaciji, pa u *Hrvatskoj rieči* od subote piše da je akademija u Srpskom sokolu („Njogoševa proslava u Zagrebu”, *Hrvatska rieč* /Šibenik/, 28. 2. 1914., 2).

²⁴ Drugo značenje možda preteže u napisu objavljenom sredinom 1914. u *Glasniku Pravoslavne crkve u Kraljevini Srbiji*. „Dr Nikolaj Velimirović već je sa svojim divnim besedama poznat, priznat i omiljen i u Srpstvu i u Jugoslovenstvu. On je do sada najveći jugoslavenski besednik. Njegove se reči gutaju, njegove knjige s najvećom pažnjom i interesovanjem na sve strane čitaju. On čini epohu u razvoju naše misli.” „Naši srpski i hrvatski listovi”, među kojima su *Hrvatski pokret* i *Savremenik*, „vrlo simpatično su pozdravili” *Besede pod gorom*, a tekst informira i o tome koliko će araka imati knjiga *Iznad greha i smrti* („na vrlo lepoj hartiji”) i o pojedinostima u vezi s pretplatom (ЈАНКОВИЋ, *Епископ Николај*, 78). Na istom mjestu zbornika Milana Jankovića stoji da je isti „prikaz” u *Pastirskoj reči* vjerojatno prenesen iz *Glasnika*. No tekst „*Iznad greha i smrti*” nije „prikaz” anonimnoga autora, kako ga je prije Jankovića klasificirao Velimirovićev bibliograf Milisav Protić (ПРОТИЋ, „Био-библиографија”, 625), nego je riječ o, radi bolje prodaje nakićenoj, najavi knjige *Iznad greha i smrti*.

Pohvale cetinjskoga mitropolita i jugonacionalističkoga omladinca

Zagrebačko gostovanje ne bi bio prvi Velimirovićev dolazak u dijelove Austro-Ugarske Monarhije napućene i Hrvatima. Seoski učitelj Nikola Velimirović, koji je na Jadranu boravio iz zdravstvenih razloga,²⁵ tvrdio je 1903. da je Bog Boku „isključivo za Srbe odredio”; da se u Dalmaciji Talijan ponosi svojom vještinom, Mađar nadutošću, „Švaba” utvrdama i gospodstvom, „Hrvat – milostivim pogledima i utopijskim obećanjima svojih gospodara, a Srbin, – on se ponosi svojim imenom i verom”; te da „budna i jako razvijena nacionalna svest” Srba Bokelja ne sliči „šovinizmu i tesnogradosti hrvatskoj”.²⁶

Velimirović je često boravio izvan Beograda. Po njegovim sjećanjima koja je u travnju 1943. u vojlovičkom zatočeništvu zapisao [tada protosinđel] Vasilije Kostić, 1912. godine, na povratku s proslave obljetnice srpskoga društva „Prosvjeta” u Sarajevu, u kojem je i govorio, policija ga je u Zemunu skinula s vlaka i bez obrazloženja zadržala do dolaska drugoga vlaka za Beograd.²⁷ Među ostalim, jeromonah 1913. u crkvenom izaslanstvu za „novooslobođene i prisajedinjene oblasti” te u Skoplju propovijeda o slobodi,²⁸ a i u timu je koji u Istanbulu s Carigradskom patrijaršijom (patrijarhijom) pregovara o priznavanju pripajanja eparhija u (današnjoj Sjevernoj) Makedoniji Pravoslavnoj crkvi u Kraljevini Srbiji. Na samome kraju prosinca 1913. po julijanskom, tj. u siječnju 1914. po gregorijanskom računanju, sudjelovao je u niškom obilježavanju 1600. obljetnice Milanskoga edikta, manifestaciji zabilježenoj i na filmu.²⁹

U vrijeme najave dolaska u Zagreb jeromonah Nikolaj već je bio poznat, pa i uvažavan, i izvan granica svoje države, nacije i/ili religijske zajednice. Primjerice, u govoru na crnogorskoj proslavi 100. obljetnice Njegoševa rođenja, održanoj u studenome 1913., [cetinjski] mitropolit Mitrofan [Ban] nekoliko puta navodi „mudre riječi naučenjaka Velimirovića” iz *Religije Njegoševe*, za kojega kaže da je „Srpski Zlatoust”.³⁰ Izlazak *Beseda pod gorom* oglašen je i u zagrebačkom *Srbobranu*; a iste je 1912. *Hrvatski pokret* objavio osvrt Stjepana Parmačevića pod naslovom „Knjiga optimizma”.³¹ Po svemu sudeći, to je bio prvi tekst u Hrvatskoj o nekom Velimirovićevu radu. Knjiga govora objavljena sredinom 1912. nije bila nepoznata ni katoličkim svećenicima u, konkretno, Dubrovniku.³²

²⁵ РАДОСАВЉЕВИЋ, *Нови Златоуст*, 6.

²⁶ ВЕЛИМИРОВИЋ, „Велика свечаност”, 57, 63-64, 69.

²⁷ КОСТИЋ, „Дневник”, 307.

²⁸ U Srbiji je golema većina odrasloga (muškog) stanovništva imala pravo glasa, ali nije ga bilo u „oslobođenim predelima”, gdje je zapravo uveden vojno-policijski režim.

²⁹ „Proslava 1600-godišnjice Milanskog edikta”. Velimirović se najbolje vidi u povorci ispred prijestolonasljednika Aleksandra Karađorđevića, Pašića i drugih uzvanika – on je svećenik koji dodiruje nos (9:37).

³⁰ „Говор Њ. Високопреосвештенства Г. Митрополита Митрофана”, *Глас Црногорца* (Cetinje), 9. 11. 1913., 2-3. U Crnoj Gori, kao i u Srbiji, koristio se stari kalendar (do 1919.).

³¹ ПРОТИЋ, „Био-библиографија”, 617, 620. Oboje su novine glasila glavnih članica Hrvatsko-srpske koalicije.

³² ВЛАШИЋ, „Католицизам и православље”, 776.

Nikolajevu dobru glasu pridonio je i jedan od jugoslavenskih nacionalističkih omladinaca. U pohvali *Beseda* objavljenoj u sarajevskoj *Bosanskoj vili* mladi književnik i aktivist ističe i podržava Nikolajev optimizam. Velimirović je „dobar nacionalista” koji „ne će da naš san bude okovan uskim granicama države” i koji je „uvideo istinitost misli da se sposobnost naroda za život meri pripravnosću njegovih sinova na smrt”, pa Augustin Ujević, predstavljajući se kao „katolički ateista”, želi da jeromonahove *Beseda pod gorom* – knjigu koja više nego čitaoce „hoće svoje borbe” – pročita i „celo pismeno Hrvatsstvo”, koje „propada gušeći se u beskorisnim suzama”.³³

Vidjeli smo da je u nestranačkom i tiražnom *Obzoru* Velimirović predstavljan kao poznati jugoslavenski crkveni govornik, sigurno na temelju *Beseda pod gorom*, njegove dotad jedine zbirke govora. Ali, je li „naš san” o državi neokovanoj „uskim granicama” što ga je, među ostalima, otkrio i Ujević, *jugoslavenski* i samom autoru *Beseda*?

U besjedi „O budućoj srećnoj otadžbini”, jednom od udarnih dijelova *Beseda*, dvadesetak se puta spominju „Srbija”, „Srbi”, „narod srpski” i slično, uključujući i to što je „govorena jednog običnog srpskog nesrećnog dana”.³⁴ Velimirović veli: „Kroz usta Srbije oseća srpski narod slast slobode i kulture, no on ne može da guta, jer mu je grlo vezano, te između usta i ostalih organa tela nema komunikacije. Kako da bude zdrav jedan organizam u takvom stanju? Kako da bude srećan jedan narod u takvom položaju?”³⁵ Ističe da „buduća srećna Srbija” ne ovisi samo o diplomaciji i da se prestalo vjerovati da „buduća srećna Srbija zavisi jednim delom od svakoga od nas na pose”.³⁶ Nikolaj u ime starije generacije govori mlađima: „Malena je ova zemlja, deco naša, no budite vi veliki; budite veliki i nadržite zemlju vašu, da bi s visine mogli pogledati daleko preko granica njenih i dogledati granice buduće naše velike srećne otadžbine.”³⁷

U tom govoru i ostatku *Beseda* ne samo da nema riječi koja počinje s „jugosloven” ili „Jugoslav”, nego se ne spominju ni Hrvati. Većinsko stanovništvo tada upravno i teritorijalno razjedinjene Hrvatske skriveno je u besjedi „O precima i potomcima”. Govorena je na Vidovdan, „najistaknutiji dan u našoj istoriji”, kad su zbog „bednih srednjevekovnih predaka” počela velika i dugotrajna trpljenja cijeloga srpskog naroda.³⁸ Nikolaj ne zna što će biti s Francuzima „kad ih snađe prvo veliko stradanje” i s Turcima, „koji nikad nisu trpeli” [?!], te ističe da „narod, koji može trpeti, ne može propasti”. „Od velikih naroda u Evropi jedino još Sloveni trpe u ropstvu”, ali „junački, veličanstveno trpe.” Pozivajući na napuštanje misli o propadanju Slavena, Velimirović upozorava na to koliko oni pokazuju žilavosti i izdržljivosti „u malenoj Kranjskoj,

³³ УЈЕВИЋ, „Николај Велимировић”, 230.

³⁴ (Izračun po:) ВЕЛИМИРОВИЋ, *Besede pod Gorom*, 141-153.

³⁵ *Isto*, 145.

³⁶ *Isto*, 146-147.

³⁷ *Isto*, 152.

³⁸ *Isto*, 130.

u iscedenoj Hrvatskoj, u opustošenoj Maćedoniji, u rastrgnutoj Poljskoj, ili u obesvećenoj našoj pradomovini, Galiciji”.³⁹

Na akademiji duh sprijećenoga govornika

Među gostima koji su se iz srbijanske prijestolnice uputili na zagrebačku proslavu bio je i govornik najavljen u *Obzoru*, dubrovačkoj *Crvenoj Hrvatskoj* i drugim listovima. „Iz Beograda je krenuo pun vagon Srba”, prisjećao se episkop Nikolaj 1943. godine. Na proslavu su se uputili i „Voja Janić” te đaci Bogoslovije Blagoje (poslije, u monaštvu, Justin) Popović i Milan (u monaštvu Irinej) Đorđević.⁴⁰

„Svi ostali su učesnici pušteni na ovu kulturnu proslavu, dok je dr. Velimirović zaustavljen i vraćen natrag. Motivacija nam nije još poznata.” Tako je pisao zagrebački dnevnik *Novosti* u nedjelju 1. ožujka,⁴¹ znači na dan održavanja manifestacije. Dan prije, 15. veljače po julijanskom kalendaru, beogradski dnevnik *Politika* objavio je da su „jutrošnjim brzim vozom” krenula izaslanstva svih većih prosvjetnih i kulturnih ustanova iz Beograda, s Velimirovićem kao „izaslanikom bogoslovije”. Kad je brzi vlak stigao u Zemun, „u vagon, u kome su se nalazili beogradski izaslanici, ušao je jedan zemunski policajac i upitao: – Ko je ovde doktor Nikola Velimirović?” te se svećenik javio. „Vi, gospodine, reće mu onda policajac, ne možete dalje putovati i morate se odmah vratiti natrag, a u opšte od sada više ne smete prelaziti u Austro-Ugarsku.” Prvim vlakom Velimirović je vraćen u Beograd, „i to u pratnji jednog zemunskog žandarma”, stoji u tekstu s podnaslovom „Dr. Nikolaj Velimirović proteran iz Zemuna”.⁴²

I jedan od napisa u sklopu (pod)rubrike „Austrija i Srbija” dnevnika *L’Homme libre* [političara Georgesa Clemenceaua] izvješćuje da je Velimirović

³⁹ *Isto*, 137.

⁴⁰ КОСТИЋ, „Дневник”, 308. U knjizi o svećeniku i političaru Vojislavu Janiću (npr. ministar vjera 1923. – 1924.), koji je 1914. postao profesorski vježbenik Bogoslovije Sv. Save, piše da se uvijek potpisivao kao *Janić* (РАДИЋ, *Војислав Јанић*, 17), ali nije poznato da se bunio protiv toga što na naslovnici nekih njegovih djela piše *Janić*, a tako stoji i u natuknici *Narodne enciklopedije srpsko-hrvatsko-slovenačke* (MLAKAR, „Радмила Радић”, 370). U mnogim izvorima, pa i onima koji se navode u ovom radu, *Janić* se pojavljuje i kao *Janić*, što ne ispravljaj ni kad je riječ o parafraziranju. Djelovanja Velimirovića i Janića često su se preklapala. Primjerice, za zadarskom episkopu Nikodimu Milašu sporan Janićev govor na Njegoševoj proslavi u Pragu (svibanj 1914.) Nikolaj je rekao da ga je održao u dogovoru s njim, a po zapisu prote Alekse Ilića [mecena mladoga Velimirovića, op. M. M.] mitropolit Dimitrije Pavlović [poglavlar Crkve u Srbiji, od 1920. prvi patrijarh SPC-a] sumnjao je na to da njih dvojica „u potaji pripremaju neke reforme u crkvi koje su protivne ućenju pravoslavlja” (РАДИЋ, *Војислав Јанић*, 36-37). Među ostalim, jeromonasi Irinej i Justin poticali su vladiku Nikolaja na sastavljanje vjerske čitanke *Ohridski prolog* (1928.), jedne od njegovih uspješnica. Popović je umro kao arhimandrit, a Đorđević, 1928. zaređen za episkopa, 1931. postao je dalmatinski vladika.

⁴¹ „Dr. Velimirović vraćen u Beograd”, *Novosti* (Zagreb), 1. 3. 1914., 1.

⁴² „Цинизам”, *Политика* (Beograd), 15. 2. 1914., 2.

skinut s vlaka i da mu je zabranjen ulazak u Dvojnu Monarhiju. To se dogodilo „jučer navečer”, piše u vijesti koja počinje s „*Beograd, 1. ožujka*”.⁴³

Iz Zemuna, koji je tada bio na istočnoj granici nominalne Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije), nasuprot prijestolnici Kraljevine Srbije, jeromonah se morao vratiti u Beograd neobavljenoga susreta sa zagrebačkom publikom. Po Velimirovićevim sjećanjima, kad je čuo da se za njega raspituju „Švabe”, „spremljen govor” predao je Janiću da ga pročita ako bude zadržan. U Bogosloviji su bili iznenađeni što vide Nikolaja, koji je „po dogovoru sa rektorom Stevom” [protojerej Stevan Veselinović, op. M. M.] otišao prosvjedovati „u austrijsko poslanstvo baronu Gizlu”. Zadržan je samo zato da ne bi iz Beograda u Zagreb prenio boginje, ponavljao je Giesl – unatoč tome što je Velimirović upozoravao da nije samo on bio iz Beograda, ali da je jedino njemu onemogućeno putovati.⁴⁴

Wladimir Giesl von Gieslingen dao je nemušto obrazloženje,⁴⁵ a *Jutarnji list* objavljuje da je „pisac ‘Beseda pod gorom’” trebao doći na zagrebačku proslavu, a „već prije njegova dolazka upozorili su neki bečki listovi” na to da Velimirović neće smjeti prijeći granicu „jer je godine 1912. držao govor, naperen proti Njegovu Veličanstvu kralju Franji Josipu”. „Tom aferom bavi se jučerašnji ‘Srbobran’”, iz kojega se prenosi da je Velimirović kao jedini od Srbijanaca vraćen iz Zemuna „s obrazloženjem, da je nedavno (godine 1912.?) držao u Srbiji govor protiv kralja Franje Josipa”. *Jutarnji list* citira srpski dnevnik: „Mi naravno ne znamo, je li istina, da je on takav govor držao, ali smo od nekih prijatelja iz Srbije čuli, da je odnosno obrazloženje osnovano na istini.” U zaključku *Srbobranova* osvrta na pisanje *Zastave* stoji da vrlo vjerojatno ni srpska policija „ne bi pustila iz Zemuna u Beograd ličnost, koja je ovdje držala govor protiv kralja Petra”.⁴⁶

⁴³ „Provocations et incidents”, *L’Homme Libre* (Pariz), 2. 3. 1914., 3, Gallica, pristup ostvaren 5. 1. 2024., <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7592968d/f3.item>. Zahvaljujem Srećku Petroviću, glavnom uredniku časopisa *Nikolajeve studije*, koji me uputio na tu vijest.

⁴⁴ КОСТИЋ, „Дневник”, 308.

⁴⁵ Po Kostićevu zapisu, Nikolaj je tvrdio da ga je primio sam poslanik, a ne, kao što bi se očekivalo, neki niži diplomatsko-konzularni predstavnik.

⁴⁶ „Dr. Nikola Velimirović”, *Jutarnji list* (Zagreb), 5. 3. 1914., 2. *Srbobran* je bio list Srpske narodne samostalne stranke (vođa Svetozar Pribičević), članice Hrvatsko-srpske koalicije, a u *Zastavi*, dnevniku konkurentskih srpskih radikala u Monarhiji (vođa Jaša/Jakov Tomić), koji nisu bili u Koaliciji, vijest o tome da je „čuveni propovednik” vraćen završava riječima: „Ето шта се догађа у Хрватској и Славонији у доба ‘уставне’ владе бана Шкерлеца!” („Др. Николај Велимировић протеран из Аустроугарске”, *Застава*, 17. 2. / 2. 3. 1914., 2). *Jutarnji list* prenosi da na to *Srbobran* pita, „ako tako stvar stoji” [tj. ako je Velimirović govorio protiv kralja], što se moglo učiniti protiv njegova vraćanja u Beograd, te ističe da bi to trebala reći *Zastava*, koja prigovara ustavnom stanju u Hrvatskoj, a time posredno i Koaliciji [koja podržava vlast] „i za stvari, za koje absolutno ne može prigovarati”. Inače, u prvom napisu prvoga broja toga lista stoji uvjerenje da je „zajednica s kraljevinom Ugarskom prva i temeljna točka svakog ozbiljnog političkog naziranja, koja računa i sa snagom našeg naroda i sa skupnim interesima monarkije” („Naš list”, *Jutarnji list*, 28. 2. 1912., 1).

Velimirović je namjeravao više nego uvrijediti Franju Josipa I., koji je, među ostalim, bio kralj Hrvatske i Slavonije (Zemlje krune sv. Stjepana) te Dalmacije (u cislajtanskom dijelu Monarhije). To se vidi i iz besjede „O narodnom proročanstvu”, koja je „govorena u zimu 1912. god.”,⁴⁷ a objavljena u posljednjem (tro)broju *Vesnika Srpske Crkve* za tu godinu. Tada, nakon pobjeda nad vojskom Osmanskoga Carstva u Prvom balkanskom ratu (Kumanovska bitka), „rušenje jedne stare i zidanje jedne nove carevine vrši se na naše oči i uz naše sadejstvo”, te Nikolaj, govoreći o „našem nacionalnom programu”, kaže da „još jedan ćilim mora se osuti, kao što se je jedan već osuo, da bi Srbi mogli svoje nacionalno tkivo izatkati”: „Jedna je carevina srušena, još jedna će se morati srušiti, da bi se proročanstvo kosovsko potpuno ostvarilo.”⁴⁸

Sredinom 1913., uoči Drugoga balkanskog rata, mnoštvu na javnom skupu obratio se „ćuveni propovednik” besjedom u kojoj je „ubedljivo i nadahnuo dao opis svih stradanja kroz koja je tokom vekova morao da prođe srpski narod”, ali „upozorio je, stradanja nisu završena; Srbiju oćekuje nova i odsudna borba protiv ‘severnog suseda’” – pri ćemu je „rukom pokazao prema Savi i Dunavu i austrougarskim ravnicama”. Ako su te rijeći izazvale „snažan utisak ne samo kod prisutnih nego i u ćitavoj zemlji”, ako su „zaista bile prihvaćene kao proročanstvo” te se Nikolajev nastup urezao u sjećanje ruskoga diplomata,⁴⁹ valjda su i odgovarajuće institucije Monarhije radile svoj posao.

Velimirović je zapravo bio u boljim odnosima s Karađorćevićima i Pašićem, pa i s ćelnicima (polu)tajne ekstremistićke organizacije „Ujedinjenje ili smrt”,⁵⁰ nego s crkvenim vrhom. Primjerice, Nikolaj je u kasno ljetu 1913. objavio nekrolog Ljubomiru Jovanoviću [Ćupić], direktoru *Pijemonta*, dnevnika „Crne ruke”. Piše da je taj „nacionalist u našem ustaškom ili u italijansko-garibaldijevskom smislu te reći”, u ćijoj je duši živio „veliki svesrpski ideal”, koji je služio kao „pijemontski osnov jednom još većem, jugoslovenskom idealu”, ćesto govorio da „naš glavni neprijatelj” ima 45 milijuna [stanovnika], pa „upetnaestostručiti snagu narodnu – to bi morao biti cilj nacionalnog preporođaja”.⁵¹

⁴⁷ ВЕЛИМИРОВИЋ, *Изнад греха и смрти*, 271.

⁴⁸ *Isto*, 273, 280. U ožujku 1917. iz Zemuna je izviješten SDDS [Središnja defenzivno doglasna služba, op. M. M.] da Velimirović nije bio sa zemunskoga područja, ali da je rijeć o istoj osobi koja je 1912. u „beogradskoj katedrali” [Sabornoj crkvi, op. M. M.] u prisutnosti kralja Petra u svojoj propovijedi napadala Monarhiju i upućivala uvredljive rijeći protiv Njegova Velićanstva (KOTA, „Uloga Središnje defenzivno doglasne službe”, 393-394).

⁴⁹ ШТРАНДМАН, *Балканске успомене*, 233.

⁵⁰ U jednoj amerićkoj monografiji stoji da se s (pot)pukovnikom Dragutinom Dimitrijevićem susreo „Nikolaj Gavrilović, national activist and personal friend”, što je prevedeno na srpski i hrvatski (MacKENZIE, *Apis* /1989/, 117; МЕКЕНЗИ, Апис, 125; MacKENZIE, *Apis* /2014/, 143-144). Rijeć je o povjesničarevoj omašci. Nikolaj Velimirović je taj nacionalist i prijatelj zabrinut za život Dimitrijevića Apisa i on ga je, po Janićevu iskazu, u svibnju 1914. upozorio na to da se doznalo za planove „Crne ruke” i da je oružništvo spremno [intervenirati] (РАДИЋ, *Војислав Јанић*, 62, 64-65). Da se radilo o Velimiroviću jasno je i iz starijih radova o Apisu i „Crnoj ruci” (npr. Milana Živanovića).

⁵¹ ВЕЛИМИРОВИЋ, „Љуба Јовановић”, 505-506.

Nakon iščitavanja odgovarajućih mjesta u *Sabranim delima Episkopa Nikolaja u XIII knjiga* (više od 10.000 stranica, a nema kazala), zaključujem da je napis u *Pijemontu* sigurno među prvim tekstovima (ako nije i prvi) u kojima Nikolaj izrijeком spominje nešto *jugoslavensko*. Da je tada sam bio tako orijentiran, zašto bi skrivao svoju, recimo, ekumensku obradu srpske varijante jugoslavenstva? Uostalom, takvo što ne bi bilo protivno državnoj politici i javnom mnijenju Beograda.

A moglo bi se zaključiti da je 1. ožujka 1914. i Zagreb frcao od jugoslavenstva. Proslava u kojoj je sudjelovao „ceo Zagreb, bez razlike imena i vere”, „imala je karakter jedne impozantne manifestacije Jugoslovenstva”.⁵² Na proslavi koja je „ispala da ne može bolje”, „naše je građanstvo hrvatskog i srpskog imena” posjetilo u jednakom broju literarno-povijesnu konferenciju i večernju zabavu, pri čemu „dvorana i hodnici glazbenog zavoda bili su jučer dupkom puni općinstva svakog staleža” i „vidjelo se da su svi shvatili kulturno, nacionalno i sveslavensko značenje ove stogodišnjice”.⁵³ Zagreb je „i ovaj put doista dokazao, da nije nikad prestao visoko cijeniti i dizati jugoslavenske ideje” te su mu „svi jugoslavenski gosti priznali” da se „mora ubrojiti među prve jugoslavenske gradove”.⁵⁴

„Davno prije zakazanog vremena” publika se počela okupljati u dvorani „koja se u tili čas napunila do zadnjeg mjesta”.⁵⁵ „Velika dvorana kao i galerije bile su dubkom pune odličnog obćinstva, među kojima vidjesmo predstavnika raznih hrvatskih, srbskih, slovenskih i crnogorskih kulturnih institucija, kao i izaslanstva iz srbskih i crnogorskih krajeva, koji su se vrlo izitali svojom narodnom nošnjom.”⁵⁶ U *Srbobranu* od 2. ožujka stoji da je svečanoj akademiji prisustvovalo više od tisuću ljudi, a poslije se u časopisu *Srpski književni glasnik* [urednika Jovana Skerlića] navodi „više od dve hiljade duša”.⁵⁷ Nije mi poznato postoji li fotografski i/ili filmski zapis događaja.

Izvještavajući o tome kako je „Njeguš” proslavio desetljeće rada i stogodišnjicu rođenja „najvećeg srpskog pjesnika”, *Srbobran* ne propušta obavijestiti da je trebao govoriti i Velimirović, ali se „po naredbi policijskih vlasti morao iz Zemuna vratiti u Beograd, pa je njegovo predavanje pročitao g. Janjić”.⁵⁸ *Srpski književni glasnik* piše da predsjedavajući Bude Budisavljević-Prijedor-ski, „ukazujući jednim gestom na slike Njegoša, biskupa Štrosmajera i pesnika Prešerna, ukrašene izukrštanim trobojkama srpskom, hrvatskom i slovenačkom, ukazao je već u početku na veliki jugoslovenski značaj svečanosti”. Pavle

⁵² M. B. B., „Прослава стогодишњице”, 480, 478.

⁵³ „Proslava Njegoševe stogodišnjice u Zagrebu”, *Novosti*, 2. 3. 1914., 1.

⁵⁴ „Njegoševa proslava u Zagrebu”, *Obzor* (popodnevni list), 2. 3. 1914., 2.

⁵⁵ *Isto*, 1.

⁵⁶ „Njegoševa proslava”, *Jutarnji list*, 3. 3. 1914., 4.

⁵⁷ ВИШЊИЋ, *Србобран 1901-1914*, 695; M. B. B., „Прослава стогодишњице”, 478. Zаводске мрежне странице обавјештавају да је 421 сједало [актуални] максимални капацитет Велике дворане од 298 м², а у Малу дворану, која се може spojити с Великом, стану највише 192 сједала („Простор и планови”). Наравно, дио публике може стајати у дворанама и испред њих те користити галеријске просторе.

⁵⁸ ВИШЊИЋ, *Србобран 1901-1914*, 695.

Popović predavao je o Njegoševoj vladavini do 1833.; Šurmin je istaknuo Njegoševe „simpatije i suradnju na celome [ilirskom] pokretu, u kome je inače bilo vrlo malo Srba”; a Ilešić je „izneo neznatne ali srdačne odnose Njegoša prema Slovencima” te je „imao dobru ideju da polovinu svoga govora drži na slovenačkom, a pola na srpsko-hrvatskom jeziku”. Ta su se predavanja publici veoma svidjela, a „oduševljenje je izazvala” Velimirovićeva besjeda koju je Janjić „lepo pročitao”.⁵⁹

Dakle, Velimirović proslavi nije nazočio, ali je ipak bio prisutan. Odnosno, kao što je pisao *Obzor*, predsjednik „Njeguša” Gavro Milošević, koji je otvorio akademiju, „ispričao je dra. Velimirovića, kome je bio zapriječen dolazak” na proslavu „i koji će tek duhom prebivati akademiji”, a njegovu će „raspravu” pročitati Janjić.⁶⁰ Istina, na temelju izvještaja *Jutarnjega lista* o tome kako je „srbsko akademsko društvo ‘Njegoš’ proslavilo 100-godišnjicu velikoga pjesnika ‘Gorskog Viena’” i kako su navečer „mnogi govornici veličali narodno jedinstvo i njegova apostola Njegoša” – moralo bi se zaključiti da nije bilo ne samo duha (Nikolaja) nego ni materije. Naime, na akademiji koja je počela u 10 sati i „oko pol 2” završena „liepom pjesmom ‘Slovenac, Srb, Hrvat’” govorili su Popović, Šurmin i Ilešić,⁶¹ tj. nema (medija) Janjića.

Njegošev svestrani revolt

Ni u medijima koji su objavili neki redak o sadržaju predavanja nema sažetka ili udarnoga dijela referata što ga je pročitao Janjić. Ali, ubrzo je „jedno zabranjeno no ipak održato predavanje”, kako je naznačeno uz naslov rada, tiskao *Hrišćanski vesnik*,⁶² „crkveno-bogoslovski list” u vlasništvu prote Alekse Ilića (u kojem se 1902. počeo oglašavati Nikola Velimirović).

Početak „Njegoševa nacionalizma” glasi: „Ja poznajem Njegoša kao sveštenika, kao revolucionara, i kao proroka. Njegoševom nacionalizmu religija daje oreol, revolucionarstvo – plamen, proročanstvo – opravdanje.”⁶³ U drugom ulomku piše da je Njegoš rijetko išao u crkvu, ali „on se osećao” češće na bogoslužju od ma koga svećenika. Njegoš je smatrao prirodu za najveći Božji hram i „ceo život svoj za službu Bogu” – što znači da je u tome „jednomišljenik” Victora Hugoa, koji je rekao da rijetko posjećuje misu jer je stalno na liturgiji koju Bog za čovjeka danonoćno služi u „velikom hramu prirode”.⁶⁴

⁵⁹ M. B. B., „Прослава стогодишњице”, 478-479.

⁶⁰ „Njegoševa proslava u Zagrebu”, *Obzor*, 2. 3. 1914., 1. U izvještaju toga dnevnika Janjić je dva puta pogrešno predstavljen kao sveučilišni profesor.

⁶¹ „Njegoševa proslava”, *Jutarnji list*, 3. 3. 1914., 4.

⁶² Nikolaj u Kostićevu zapisu kaže da je Janjić predavanje dao tiskati u *Delu*, urednik *Hrišćanskoga vesnika* „tražio je da to predavanje štampa”, a „pošto je dato ‘Delu’, nisam mogao da mu ga ustupim” (КОСТИЋ, „Дневник”, 308). Nameće se zaključak da je „Njegošev nacionalizam” objavljen u *Delu*, časopisu u kojem Nikolaj jest surađivao. Ali, toga rada u *Delu* nema (ni pod drukčijim naslovom), nego su u travanjском broju objavljeni Nikolajevi „Tvorcи istorije”.

⁶³ ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 785.

⁶⁴ *Isto*.

Kao Njegošev istomišljenik nije naveden neki teolog, nego književnik prilično *slobodnoga* katoličanstva.⁶⁵ Velimirović varira *apologiju* zacijelo duboko religioznog i u praksi ne baš ortodoksnog vladike iz svoje *Religije Njegoševe*.⁶⁶ Predavanje od približno 15 kartica svojevrsni je dodatak knjizi u kojoj ne spominje „nacionalizam”, nego se u tom smislu spominje „patriotizam” pjesnika na položaju gospodara Crne Gore.⁶⁷ U predavanju je sadržaj naslovnoga pojma nacionalna svijest, rodoljublje, domoljublje, a tu su i „nacionalistički ideali”.

Autor „Njegoševa nacionalizma” tvrdi da se prije može reći da je religija imala Njegoša nego da je on imao religiju. Mnogi vjeruju u Boga, a Njegoš je imao više – „viziju Boga”. Njegoš, „prvosveštenik i pastir jednog stada lavova”, promatrao je lice prirode i čitao nevidljiva slova i riječi.⁶⁸ Njegošu je „najglavnije” da Crna Gora nije ostavljena od Boga. Njegov je narod s nadom u Boga i svoje ruke stvarao povijest koja nije privredna i prosvjetna kao u Nizozemskoj, „no istoriju herojsku, istoriju borba za pravdu i stradanje za pravdu”, ne toliko povijest borbe s prirodom koliko s ljudima.⁶⁹ „Takva je istorija srpska od Kosova, takva je istorija jugoslovenska još i od pre Kosova. Njegoš posmatra ceo svet u oreolu mučeničkog stradanja. U tom oreolu posmatra on i sve Jugoslovenstvo, i, naročito, Crnu Goru. Po nekom višem dekretu biva to stradanje”, piše Nikolaj i citira Njegoša: „Krst nositi vama je suđeno.”⁷⁰

S osloncem na Njegoša, Nikolaj kaže da „stradanje je dobrodetelj najbolje vere”;⁷¹ i ono je uvijek „pritajen eksploziv”, „elektrizam” koji će prije ili kasnije mučenima donijeti svjetlost i ugnjetačima smrt. „Njegoš – sveštenik smatra stradanje svoga naroda sveštenim. Problem stradanja, koji Njegoša toliko muči, rešava isključivo u svetlosti religije”, tvrdi jeromonah i u sljedećoj

⁶⁵ U jedinjoj fusnoti upućuje se na Hugoov posmrtno objavljeni *Post-scriptum* bez oznake stranice (*Isto*). Velimirović, koji je govorio više jezika, primjereno prevodi rečenicu iz dijela poglavlja „Sanjarenja o Bogu” (HUGO, *Post-scriptum*, 196-197). „Vjerujem u neposrednog Boga” i „vidim Boga golim okom”, piše Hugo i tvrdi da „dogme i prakse su naočale koje čine da kratkovidni vide zvijezdu” (*Isto*, 196).

⁶⁶ Među ostalim, u Njegoša je bio „živ osećaj duhovne nadmoći nad ostalim ljudima” i otuda „sažaljiv pogled” na sve tvorevine ljudi, uključujući „njihove verske institucije”, te Njegoš „nije osobito voleo da kao episkop liturgije” (ВЕЛИМИРОВИЋ, *Религија Његошева*, 455). Neke su mu stvari važnije od liturgije. Konkretno, Obilić je „ideal Njegošev”, on je „za našeg pesnika jedna vrsta božanstva”; a „Udri vraga, ne ostav’ mu traga, ali gubi obadva svijeta” [citat iz *Gorskoga vijenca*], što je „deviza plemena crnogorskog”, Njegoš, „glorifikator osvete i propovednik protivljenja zlu”, jest „digao u red božanskih istina” (*Isto*, 465, 474). *Zemaljski* se svijet gubi ako nema borbe protiv porobljivača Turaka, a *nebeski* ako se primi islam, ali i izostane li protivljenje zlu.

⁶⁷ Primjerice, „kod Njegoša je njegov patriotizam duhovni vođa, koji je postao instinktom”, tj. „instinkt, koji nosi religiozni kolorit” (*Isto*, 479).

⁶⁸ ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 785-786.

⁶⁹ *Isto*, 786-787.

⁷⁰ *Isto*, 787. Riječ je o 2348. stihu slavjenoga spjeva, prvi put tiskanog 1847. u Beču (ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ, *Горски вијенац*, 109).

⁷¹ U 2324. stihu *Gorskoga vijenca* iguman Stefan kaže: „Stradanje je krsta dobrodetelj”, tj. vrlina (*Isto*, 108).

rečenici kaže da se povijest nigdje ne prekida. „Ključ” stradanja treba tražiti u prošlosti i budućnosti te ako je „nerazumna prošlost” uzrok sadašnjem stradanju, ono će biti uzrok buduće radosti, veli Nikolaj i koristi Njegošev stih o nicanju cvijeća iz krvi. „Stvoritelj svijeta, Otac poezije” dopušta i tragične činove u poeziji svijeta, no ipak „On sve vodi dobrom kraju”.⁷²

„Kao sveštenik Njegoš je u toliko veći revolucionar. Svoju volju u svome revolucionarnom nastrojenju protiv zla i nepravde on podupire i pojačava i opravdava voljom Božjom.” Križari su vikali „Bog tako hoće!” i hrlili u Svetu zemlju, a i Njegoš je bio uvjeren da se „po Božjoj volji dešava strašni i nesrazmerni sudar između Crne Gore i Islama, između krsta i polumeseca”. „Od svih slavni ljudi naše nacije Njegoš simpatije najviše najvećim revolucionarima: Obiliću i Karađorđu” [Đorđu Petroviću, op. M. M.]. Prvoga simpatizira kao „revolucionara” protiv Turaka, ali i „protiv zla i intrigranstva vlastelinskog, oličenog na kosovskoj večeru u Vuku”.⁷³

U Njegoševim djelima Vuk Branković funkcioniра kao antipod narodnoga heroja Miloša Obilića. Nikolaj, i formalno kvalificiran za bavljenje poviješću,⁷⁴ Brankovića u *Religiji Njegoševoj* i „Njegoševu nacionalizmu” predstavlja u negativnom svjetlu iako je sigurno znao za, tada više ne nova, dokumentirana stajališta u raskoraku s predajom o tome velikašu.⁷⁵

Nikolaj piše da *Gorski vijenac* Njegoš posvećuje prahu Karađorđevu, njegovu sablju naziva „sveštenim oružjem”, „u Karađorđu on oličava celu naciju, celo Srpstvo”, te da je Njegošu „sudba dodelila da se kolje s Turcima, kao Obiliću i Karađorđu”, što je „strašni posao” koji „s tragičnom ozbiljnošću” obavlja i opijeva u isto vrijeme.⁷⁶ „Njegoš se revoltira” zato što „u svome čudovišnom, azijskom, uobraženju Turci se ne osećaju pravom i verom obavezni ma kako i ma koliko prema drugim narodima”. Njegoš Veneciji nije mogao oprostiti što nisu pomogli sirotinji kad su Turci opustošili Crnu Goru te je „Mlečice” smatrao „lukavim varvarima, po lukavstvu većim od Turaka, po varvarstvu ravnim Turcima”.⁷⁷

Velimirović piše i Janić čita da „se revoltirao” Njegoš i protiv „poturčenjaka u Crnoj Gori, Bosni i Albaniji”, koji su mu dvojako „odvratni”. Prvo, „zbog kukavičluka oni su primili veru osvajača i pljunuli na veru svojih predaka,

⁷² ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 787-788.

⁷³ *Isto*, 788.

⁷⁴ Nikola Velimirović stekao je sredinom 1909. u Bernu doktorat filozofije na temelju odgovarajućih ispita i rada „Französisch-slavische Kämpfe in der Bocca di Cattaro 1806-1814”. U disertaciji je istaknuo religijsko-političku i vojnu ulogu vladike Petra I. Petrovića (i uzgred spomenuo Hrvate).

⁷⁵ Uoči 500. obljetnice Kosovske bitke, Ilarion Ruvarac i Ljubomir Kovačević, pioniri srpske kritičke historiografije, dokazali su da 1389. Branković nije izdao kneza Lazara Hrebeljanovića. Uzgred, Ilarion Ruvarac nije bio „prota” (MLAKAR, „Gdje je sv. Sava?”, 265) nego arhimandrit. Protojerej je bio njegov mlađi brat Dimitrije, također povjesničar, čiji su nacionalno-kontroverzistički prilozi (npr. *Evo, šta ste nam krivi!*) najvjerojatnije bili poznati i Velimiroviću.

⁷⁶ ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 789.

⁷⁷ *Isto*, 789-790.

Miloša i Lazara”. Drugo, „zbog verske zaslepljenosti oni su izneverili narodnost i narodne ideale, misleći, da se s promenom vere neophodno i narodnost mora menjati”. „Postavši muslimani oni su postali Turci”, čak u borbi protiv kršćana „fanatičnijim” od istanbulskih Turaka, te ih Njegoš prezire kao „izdajice roda i imena srpskog”.⁷⁸

Iz nastavka predavanja doznaje se da velikoga pjesnika ne ozlojeđuje samo zlo koje „steže” njegov narod nego zlo uopće, u čovječanstvu i prirodi. „Odrastao u *najskupljoj slobodi na svetu* i određen da najskupljim žrtvama zaštititi i održi tu slobodu svoga plemena, Njegoš je u istini najneumitniji sudija tiranstva i najplemenitiji bard slobode na celom Slovenskom Jugu.” Njegoša, koji je „poklonik misli i mudrosti” te „obožavalac svetlosti”, revoltira i to što školovaniji ljudi „podržavaju i pomažu glupost i sujeverje iz koristoljublja”.⁷⁹

Nacionalizam *sub specie aeternitatis*

Osim što je svećenik i revolucionar, Njegoš je i „istinski prorok”, čija su se proročanstva dijelom ostvarila i dijelom su „na pragu ostvarenja”. U doba „poplave azijske”, ostao je samo jedan nepotopljen brijeg – „Ararat srpski i balkanski”, Crna Gora kao Njegoševa „uža otadžbina”.⁸⁰ „Kovčeg srpske i balkanske slobode izdigao se visoko i zakovao za crnogorske planine.” U jednom trenutku „umalo taj srpski *kovčeg zavetni* nije potonuo”, „Srbi-poturčenjaci umalo ga nisu upropastili”, što je prouzročilo „krvavi Božić”, koji je vladika Danilo „posle dugih i mučnih misli blagoslovio”, a Njegoš u *Gorskom vijencu* opjevao. „Drugi potopljeni kovčeg” podignut je u Šumadiji [Srbiji; ustanak 1804., op. M. M.], a „danas je i treći kovčeg dignut iz vode” – oslobođeni su Kosovo i Makedonija [balkanski ratovi, op. M. M.]. „Sa današnje visine na koju se ispeo srpski narod, naravno, Njegoš bi mogao još dalje i još jasnovidnije pronaći svojim proročkim duhom.”⁸¹

U Njegoša „vera u svoju naciju bila je isto onako silna i uzbudljiva kao i njegova vera u Boga”. Vjera u Boga „u mnogome je pojačavala njegovu veru

⁷⁸ Isto, 790. „Nijesmo li braća i bez toga, / u bojeve jesmo li zajedno? / Zlo i dobro bratski dijelimo”, kaže Skender-aga pitajući otkud dode nesretna misao o „prevjeri našoj da se zbori” (*Gorski vijenac*, stihovi 966-970). „Poturčenjaci” su se s kršćanima borili protiv Osmanlija, ali se primjeri rodoljublja i domoljublja gube u realnim prijetnjama tih „Turaka” i uopće u važnijim konstelacijama. U središtu su višeslojnoga *Gorskog vijenca* događaji uoči (nedovoljno dokumentirane) *istrage poturica* „pri svršetku XVII vijeka”: „Hulitelje imena Hristova / da krstimo vodom ali krvlju!” (*Gorski vijenac*, 671-672). Na kraju je riječ o lokalnom, unutrašnjem križarskom ratu u kojem se pravoslavna Crna Gora radi svoje slobode obračunava s manjinom čiji su *djedovi* „zbog kukavičluka” primili islam i „pljunuli” na vjeru svojih *pradjedova*, a pritom, eto, nema kršćanskih fanatika. Ako se *poturice* ne odreknu islama, ne mogu – čak da nema vanjske (islamske) prijetnje – (p)ostati iste narodnosti kao i većina Crnogoraca.

⁷⁹ ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 790-791. U citatu moje *isticanje*.

⁸⁰ Isto, 791-792.

⁸¹ Isto, 792-793. Jeromonah je kreirao srpsku inačicu Kovčega saveza (Knjiga Izlaska 25 i druga mjesta u Bibliji) vjerojatno inspiriran prikazom prijelaza Izraelaca preko Jordana do Kanaana, obećane zemlje (Jošua 3 i 4).

u naciju”, a nacionalni optimizam „u mnogome je inspirisan njegovim optimizmom kozmičkim”. „Umna sila, koja u prirodi gospodari, gospodari i u istoriji.” Kad red i pravda, nagrada i kazna postoje „tako izvesno kao što postoji sunce više nas”, onda neka se ne boje mali i ugnjeteni. Vrijeme njihova trijumfa „neće smeti izostati”.⁸²

Osim donekle usporedbom sa Suncem, konstatacije nisu potkrijepljene pozivanjima na Njegoševa djela, drugi izvor ili pokušajem da se misao publici približi nekom slikom. Evo jedne ideacije iz posljednje trećine izlaganja: „Jedinstveno herojstvo i jedinstvena jasnost poteza u srpskoj istoriji bili su za Njegoša dovoljna garancija i za jedinstvenu budućnost njegove nacije i siguran putokaz njegovom prorokovanju o toj budućnosti.”⁸³

U sljedećem ulomku stoji: „I ako revolucionarni nacionalist, Njegoš nije bio šovinizist. Šovinizizam, koji isključuje sreću svih naroda da bi samo jedan narod bio srećan, stajao je u nedogled daleko od Njegoša. On je verovao u vrlo daleka vremena, kada narodi neće živeti podvojeno, zavađeno i nesrećno. On je verovao u krajnji trijumf razuma i pravde Božje na zemlji. Pa ipak on nije bio nevidavan i nerealan. Njegova simpatija širila se sa svim prirodno, u koncentričnim krugovima: od Srpstva ka Jugoslovenstvu, od Jugoslovenstva ka Slovenstvu, od Slovenstva ka Čovečanstvu.”⁸⁴

U jednom od rijetkih radova u kojima se „Njegošev nacionalizam” uopće spominje, Bogdan Lubardić ističe da ono što Velimirović tvrdi za Njegoša vrijedi i za njega samog, citira rečenicu o koncentričnim krugovima [s izostavljanjem „sa svim prirodno”] te piše „dodajmo, od pomesno-nacionalnog Hrista vasseljenskom Hristu, i obrnuto”.⁸⁵ Duško Babić piše pak da kršćanska jezgra Njegoševa nacionalizma pokreće „energiju unutrašnjeg samokretanja” usmjerenu „uvek *ka drugom*” i taj „dinamični, erosni princip” ima „prirodnu putanju” od srpstva do na kraju čovječanstva [citiran Nikolaj], čemu Babić domeće: „Od Čovečanstva ka Kosmosu i Bogu.”⁸⁶

⁸² *Isto*, 793.

⁸³ *Isto*, 794.

⁸⁴ *Isto*.

⁸⁵ ЛУБАРДИЋ, „Николај Велимировић”, 346. „Uzvođenje pojedinačnog opštem, srpstva svečovečanstvu i nacije veri: s one strane apstraktnog, sa čuvanjem konkretnosti posebnog”, nastavlja Lubardić, „koincidira svenarodnom upodobljavanju *ličnosti* Hrista.” Nikolaju je Krist savršeni susret božanstva i čovječanstva te „ovaploćeno uporište svih trajno univerzalnih vrednosti”, prije svega pravde, dobra i krasote. „Što se ne može legitimisati moralom i lepotom 'ne može preći prag večnosti i besmrtnosti' [citiran „Njegošev nacionalizam”]. Za obojicu, Njegoša i Velimirovića, Hristos je sunce pravde, luč dobrote, isijavanje lepote” (*Isto*). Interpretacija filozofa religije – u koju spada i to što tvrdi da „nadolazeća stradanja” Velimirović „vidi kao cenu kolektivnog poistovećenja sa Hristom” (*Isto*, 342) – bila bi uvjerljivija da je u zagrebačkom nastupu Krist spomenut.

⁸⁶ БАБИЋ, *Његошев национализам*, 160-161. Nakon tvrdnje da je na „religioznu dimenziju Njegoševa rodoljublja” prvi ukazao Nikolaj u *Religiji Njegoševoj* i citata iz toga djela, Babić kaže da se toj temi i poslije vraćao, „najkonkretnije u kratkom eseju iz 1914.” – „koji je našem radu 'pозajmio naslov'” (*Isto*, 7). Da autoru *Njegoševa nacionalizma* „Njegošev nacionalizam” nije bio poticajan vidi se i po tome što ga samo nekoliko puta kratko citira, i to bez pokušaja analize.

Ulomak predavanja nastavlja se tvrdnjom da je Njegoš „istinski pesnik i duboki mislilac, a to dvoje isključuje šovinizam”. Ni šovinizam ni vjerski fanatizam „nisu mogli naći sebi staništa” u njegovoj „velikoj duši”, koja je bila „zdrava” poput duše naroda kojem je pripadao. Nitko nije toliko narodni čovjek koliko Njegoš niti je itko toliko „nadnarodni”. On „akceptira ideale svoga naroda u suštini kako su ih stoleća izrazila” i daje im „kozmičnu podlogu”, „transcedentno opravdanje” te „umetnički smisao i sjaj”. Slijedi rečenica, posljednja u ulomku: „Sudba Srpstva i Jugoslovenstva je lepa, strašna, no strahotom svojom lepa, tragična, no kao tragedija uzvišena i impozantna.”⁸⁷

Nikolaj drži da nacionalizam „nije ništa, ako nije ono što se tim imenom može nazvati kod Njegoša”, a „nacionalizam kod Njegoša označava: veru, nadu i ljubav prema svojoj naciji u nimbusu, vere, nade i ljubavi prema božanstvu”. „Nacionalizam, toliko sakralan, toliko revolucionaran i toliko vidovit, kao Njegošev, najsavršeniji je, najlepší je i najsimpatičniji oblik nacionalizma. Ako nacionalizam nije sakralan, on nema dubine; ako nije revolucionaran, nema praktične primene; ako nije vidovit, slep je i u slepilu ružan. Nacionalizam biblijskih proroka i dubok je, i primenljiv i lep. Nacionalizam Ruskina i Dostojevskog ima biblijske dubine i lepote. To je, moglo bi se reći, kao i kod Njegoša, nacionalizam *sub specie aeternitatis*.”⁸⁸

Autor ni ne skicira nacionalizam biblijskih proroka te Johna Ruskina i Fjodora Mihajlovića, nego kaže da kao što drvo koje se najviše diže uvis najdublje spušta žile u podzemni mrak, tako i „naša duša je stabilna i lepa, kad se njene žile smelo pružaju duboko u transcedentni, neosvetljeni mrak”. „Nepostojano je i ružno drvo, čije se žile pružaju samo po površini zemlje. Ateistički nacionalizam to je efemerni furor, koji nema ni dubine ni lepote.”⁸⁹

Vjerojatno je također u vezi s ateistima sljedeći ulomak, koji počinje rečenicom: „Revolucionari ne u ime Boga najmanje su čuda počinili u svetu”. „Patriote bez vidovitosti” tražili su inspiracije samo u danom trenutku jer „nisu imali oči” za prošlost i budućnost, „za koren i krunu nacionalnog organizma”, pa je njihov nacionalizam uvijek pesimizam, završava očajanjem.⁹⁰

„I naše vreme, vreme tolikih krupnih istoriskih promena, vreme optimističkog poleta srpskog naroda i plime samosvesti Jugoslovenstva, nije bez degenerisanih oblika nacionalizma. Neko identifikuje narodnost sa verom, od čega pati narodnost i vera. Neko identifikuje revolucionarstvo sa brutalnim sredstvima borbe, što pomračava nacionalni ideal i survava ljude u dekadencu. Neko pod vidovitošću razume bolesne vizije nebivalog i nemogućeg. Neko

⁸⁷ ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 794. „Transcedentno” se varira još tri puta. S druge strane, u *Religiji Njegoševoj* tri su pojavnice pravilnoga korijena „transcendent”.

⁸⁸ *Isto*, 794-795.

⁸⁹ *Isto*, 795. Nikolaj piše da je i Carlyleov protivnik bio ateizam, koji „ima noge da potrči za malim faktima, i ima ruke da sabere mala znanja, no nema duha za najveći fakt i najvažnije saznanje u svetu” (ВЕЛИМИРОВИЋ, „Творци историје”, 56), a to je da je Bog tvorac povijesti. Dojam je da su „Творци историје”, predavanje održano na svetosavskoj proslavi na Bogosloviji (siječanj 1914.), nadahnutiji i strukturiraniji od „Njegoševa nacionalizma”.

⁹⁰ ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 795.

je nacionalist i ako prezire svoj narod iz duše i boji se od kontakta s dušom narodnom kao od zaraze. I najzad neko živi u zabludi, da može biti dobrog i uspješnog nacionalizma bez morala i lepote.”⁹¹

U sljedećem se ulomku ističe da ništa u svijetu „što se ne može legitimisati moralom i lepotom, ne može preći prag večnosti i besmrtnosti”. „Naš nacionalizam mora imati moral i lepotu; dubok, sakralni moral, i visoku, kozmičku lepotu. Njegoš nam je u tome dobro došao kao najidealniji obrazac takvog nacionalizma.”⁹²

Velimirović je u Zagrebu trebao izreći da „svako vreme ima svoje, vremene ideale”, a „nacionalistički ideali su danas na dnevnom redu”. „Mi možemo biti u jednome zadovoljni: naš srpski nacionalizam našao je svoga velikog pesnika, svoga sveštenika, revolucionara i proroka. Sledjimo dušom njemu!” Njegoša, koji je „savremeniji danas nego li juče”, Nikolaj preporučuje poglavito srpskoj mladeži zato što „udubljuje dušu, širi je i uzvišava, daje joj plamena i poleta”.⁹³ Izlaganje završava tvrdnjom da useljavanjem Njegoša u dušu i srce „uselićemo u sebe jednu veliku luču, koja će nas osvetljavati i zagrevati na putu našeg ličnog i nacionalnog razvića”, sve do „velikog dana, kada će srpski narod moći odlučno i definitivno rastresti svoju sudbu i uzviknuti zajedno sa besmrtnim Njegošem i senima sa dva Kosova: bježi grdna kletvo s roda / zavjet Srbi ispuniše”.⁹⁴

Ima li Hrvata u Zagrebu?

„Plima samosvesti Jugoslavenstva” nesumnjivo je povezana sa srpskim „poletom”, a opravdanom se čini pretpostavka da bi i okupljene na akademiji zanimalo koji je ili kakav je njezin odnos s Hrvatima, koja je uloga Hrvata u toj navali južnoslavenstva. U zagrebačkom predavanju našli su se: Hugo, David, Obilić, Karađorđe, [Numan-paša] Ćuprilić, Šćepan Mali, Lazar, Dušan [Nemanjić], mitropolit Danilo, Leonida, Scevola, Wilhelm Tell, Filip Višnjić, Prometej itd.⁹⁵ Tu su stvarne osobe, mitologizirane ličnosti i čista mitologija, ali nema nekoga iz Hrvatske, bilo koje nacionalne/etničke pripadnosti. Što-

⁹¹ *Isto*. Citirani ulomak s (namjernim?) apstrakcijama i nedorečenostima ostavlja prostor i za pomisao da Nikolaj smatra da pate narodnost i vjera zbog izjednačavanja srpstva i pravoslavlja, no time bi doveo u pitanje i svojega uzora Njegoša. Ili je Nikolaj već tada želio srpsko-jugoslavenski narod s pravoslavnom i katoličkom konfesijom? Kad piše o revolucionarnosti brutalnim sredstvima, zasigurno nije riječ o prikrivenoj kritici „Crne ruke”, nego možda misli na mladiće koji su pokušali ubiti 1910. u Sarajevu guvernera Marijana Varešanina te u Zagrebu 1912. dva puta (bana i) kraljevskoga komesara Slavka Cuvaja i 1913. njegova nasljednika Ivana Skerleca/Škrleca (poslije bana).

⁹² *Isto*, 795-796.

⁹³ *Isto*, 796.

⁹⁴ *Isto*, 797. Riječima iza dvotočke (u Nikolajevu radu otisnutima manjim slogom, kao i drugi citati Njegoša), autor *Gorskoj vijenci* završava posvetu „prahu oca Srbije” Karađorđu, čiji je unuk Petar tada bio srbijanski kralj.

⁹⁵ ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 785-797.

više, pažljivijem čitaocu predavanja nameće se pitanje ima li uopće Hrvata u glavnom hrvatskom gradu.

Nikolaj ne spominje Hrvatsku ili njezino većinsko stanovništvo, a znao je za Njegoševe kontakte s Hrvatima, konkretno s Josipom Jelačićem. Uostalom, kad u *Religiji Njegoševoj* objašnjava da „i slovenofilstvo Njegoševo nosi isti religiozni kolorit kao i njegov patriotizam”, navodi vladikino „pismo banu Jelačića” u kojem stoji da ljubi „Slavne Slavjane” i da iako su on i njegov narod slobodni, nije mu dobro kad oko sebe gleda „milione moje braće će stenju u tuđe lance”.⁹⁶

Kako to da se ni u predavanju pripremljenom za skup u Zagrebu ne spominju Hrvati i Hrvatska? U pokušaju odgovora može poslužiti opaska teologa i filozofa Radovana Bigovića da se Nikolaj, kao dobar govornik, „uvek prilagođava intelektualnom i duhovnom nivou slušalaca i čitalaca” te, primjerice, na jedan način govori o Bogu srpskom puku, na drugi srpskim intelektualcima i studentima, a na treći Englezima i Amerikancima.⁹⁷ Slijedom toga, Velimirović je znao da je organizator skupa jedno akademsko društvo i da će u publici sigurno biti i visokoobrazovana čeljad, pa se *prilagodio* i tako što je ocrtao jednu filozofiju.

„Filosofiju srpskog nacionalizma izrazili su do sad najsavršenije dva pe-snička genija: bezimni srpski narodni pesnik, i Njegoš. Narodna poezija i Njegoš – to su najviše visine, do kojih se do sad srpski duh uzdigao.” A „i danas, posle osvećenog Kosova, kao i juče, mi moramo do te visine penjati se, da nacionalizam svoj osvežimo, očistimo i uzvisimo. Jer mi nemamo ništa svežije, čistije i uzvišenije.”⁹⁸ „S Njegošem u ruci i s Njegošem u duši” omladinac može biti siguran da neće izgubiti „pravi put života”. „Mного se govorilo i pisalo o transcenciji Njegoševoj”, no on „nije kantovski ili hartmanski transcendentan, da ga jedan omladinac srpski ne bi mogao učiniti imanentnim duši svojoj.”⁹⁹

Zapravo, nije li autor predavanje pripremao po pravilu prilagođavanja, približavanja auditoriju još višem, važnijem od stručnoga? Naime, tema je crnogorsko-srpski velikan, i to njegov nacionalizam, „Njeguš” je srpska udruga, logična je pretpostavka da će veliki dio publike činiti Srbi, a ostali bi ionako trebali biti otvoreno (pro)srpski usmjereni ili barem u Srbima, koji su se dokazali pobjedama u balkanskim ratovima, vidjeti avangardu, što bi rekli u

⁹⁶ ВЕЛИМИРОВИЋ, *Религија Његошева*, 479. Nikolaj ne navodi kojom je zemljom Jelačić banovao, a malo je vjerojatno da je činjenica bila općepoznata (u prvom redu srbijanskoj) publici, pa je time bilo nepotrebno opterećivati tekst. Sitnozor će nešto hrvatskoga, također neoznačeno, pronaći u dijelu jedne od rečenica *Religije Njegoševe* kojom jeromonah nastavlja tvrdnju da je svaki znanstvenik teolog „jer svaki govori o Bogu, govoreći o delima Božjim”: „Lavoazije je teolog kao i Volter, Tesla kao i Štrosmajer. Uzalud neki naučnici govore protiv Boga, njihova nauka govori za Boga” (*Isto*, 411).

⁹⁷ БИГОВИЋ, *Од Свечовека до Богочовека*, 7.

⁹⁸ ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 796.

⁹⁹ *Isto*, 796-797. Nikolaj se tu poigrao suprotnostima (*transcendentno* i *imanentno*), „hartmanski” se odnosi na *transcendentalni* realizam filozofa Eduarda von Hartmanna, a i u Immanuela Kanta mora biti riječ o *transcendentalnom* idealizmu (*Kritika čistog uma*).

Obzoru, „hrvatsko-srpskog plemena”. Zašto onda spominjati neku nesrpsku narodnost, osim (ako se ona ne skriva) u neodređenom jugoslavenstvu?

Velimirović kao suprotnost „stenovitom kršu” Crne Gore navodi „recimo” ravnu i plodnu Nizozemsku, a u obje je zemlje Bog jednako blizu ljudima i ista je njihova udaljenost do neba.¹⁰⁰ „U Holandiji se ore i rilja, i neguju debele krave i pravi masan sir, i dobri nasipi, i svetle kuće, i velike crkve i škole, i prostrane koncertne sale, i kupatila i restorani.”¹⁰¹ Nizozemska – u kojoj, istina, čini se da ima svega – izrijekom se spominje četiri puta; a nema spomena područja s, eto, ugojenim domaćim preživačkim parnoprstašima koji su bliže Zagrebu, recimo u Slavoniji.

Zasigurno bi ovu opasku stotine okupljene na akademiji smatrale zlonamjernim cjepidlačenjem. Naime, u Zagrebu je Janić bio „zasut cvećem” i „pobrao lovorike, kao na Olimpijadi”.¹⁰² Velimirovićeva slikovitost iz 1943. odgovara nekim medijskim zapisima iz 1914. godine. „*Dr. Janjić* iz Beograda pozdravljen burnim pljeskom pročitao je govor, što ga je imao držati dr. Nikolaj Velimirović, kojemu je, kako je poznato, uskraćena dozvola po pograničnim oblastima dolazak u Zagreb.”¹⁰³ Autor napisa u *Srpskom književnom glasniku*, koji je možda u Beogradu slušao Velimirovićeve govore, piše da je Velimirovićeve besjedu Janić „lepo pročitao” te da, „mada je beseda mnogo izgubila što je nije govorio sam Dr. Velimirović, koji raspolaže svim lepim govornim osobinama pravog besednika, ipak je njegov govor, pisan snažnim stilom, bio pozdravljen frenetičnim aplauzom”.¹⁰⁴

Mojsije jugoslavenstva vodi Srbe, Hrvate i Slovence

Obzor u podužem izvještaju piše da su na akademiji bili predstavnici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, matica hrvatske, slovenske i srpske, posjetitelji iz Poljske i Češke te iz Trsta, Ljubljane, Beograda, Skoplja, Bitolja, Sarajeva, Cetinja itd., a „od domaćih odličnika vidjesmo” gradonačelnika Janka Holjca, Šimu Mazzuru, rektora Edu Lovrića te narodne zastupnike Svetozara Pribićevića, [Hinka] Hinkovića, Srđana Budisavljevića, Gigu

¹⁰⁰ *Isto*, 786-787.

¹⁰¹ *Isto*, 786.

¹⁰² КОСТИЋ, „Дневник”, 308.

¹⁰³ „Proslava Njegoševe stogodišnjice u Zagrebu”, *Novosti*, 2. 3. 1914., 1. Po pisanju toga lista, prvi je govornik bio „Lazo Popović”, a slijede Ileašić, Šurmin i Janić. „Slava” je završena kad su srpsko, hrvatsko i slovensko društvo otpjevali „Slovenec, Srb, Hrvat”, a tom je pjesmom završena i vrlo posječena zabava s koncertom te su pljesak zaslužili [glumac Josip] Pavić, koji „citirao je poznatom svojom umjetničkom spremom Njegoševu posvetu” [Karađorđu], [operni pjevač Marko] Vušković i ostali izvođači.

¹⁰⁴ М. В. Б., „Прослава стогодишњице”, 479. Beogradski kulturni časopis piše da je navečer bio „veliki koncert, sa igrankom i sa komersom, na kome su izaslanici pojedinih jugoslovenskih omladinskih korporacija i društava pozdravili svoje zagrebačke drugove”, a koncertni dio – sastavljen od srpskih, hrvatskih i slovenskih glazbenih točaka i „izvođen horovima sastavljenim iz članova sva tri dela našega naroda, a kome je, kao moto, prethodilo recitovanje Njegoševe ‘Posvete Prahu Oca Srbije’” – bio je vrlo dobar (*Isto*).

Jovića, Milenka Markovića, Gavru Manojlovića, Ivana Ribara i Josipa Šilovića.¹⁰⁵ *Jutarnji list* bilježi da su prisustvovali Holjac, Lovrić „sa velikim brojem sveuč. profesora”, predsjednik Sabora [Bogdan] Medaković „sa liepim brojem narodnih zastupnika” te „mnoge ličnosti našeg književničkog i umjetničkog svijeta”.¹⁰⁶

U *Novostima* nalazimo da je pročitano „oko 20 brzovanja iz svih gotovo krajeva slavenskih kao Kotora, Mostara, Praga, Ljubljane, Zadra, Rijeke, Trsta, Karlovca, Bjelovara[,] Cetinja, Podgorice i t. d.”¹⁰⁷ te se ne navodi kako ih je slušateljstvo prihvatilo. *Obzor* piše da su od pročitanih brzovanja primljeni s „osobitim povladjivanjem” pozdravi Srpske kraljevske akademije i još desetak ustanova i grupa te pojedinaca, uključujući Velimirovića, „kojega je zemunsko redarstvo vratilo u Beograd”. Tome se priključuje poruka bečkoga sveučilišnog profesora Milana Rešetara, „koji se je ispričao pismeno, veseleći se, što se u srpskome Zagrebu dostojno veliča hrvatskog pjesnika Njegoša”.¹⁰⁸ *Srpski književni glasnik* ne piše samo da je Velimirovićeva besjeda izazvala „oduševljenje” nego i da, kad su poslije čitane „telegrafske čestitke, koje su stizale sa svih strana u kojima živi naš troimeni narod”, „najviše oduševljenja” izazvale su one „đenerala Bože Jankovića”, Velimirovića i Rešetara.¹⁰⁹

Sadržaj Nikolajeva brzovanja nisam našao u *Sabranim delima* ili na nekom drugom mjestu. Objavljen je jedino dio Rešetarove poruke, odnosno ono što je prenio *Obzor* u drugoj verziji glasi da je Rešetar „svoj lepi pozdrav završio riječima: ‘... Čestitam srpskome Zagrebu proslavu hrvatskoga pesnika Njegoša’”.¹¹⁰ Manje je važno što dosjetka komentatora Njegoševa opusa gubi na uvjerljivosti pogleda li se statistika, i to srpska. Po njoj je početkom XX. stoljeća u Zagrebu Nijemaca bilo upola više, a Slovenaca dvostruko više nego Srba.¹¹¹ Važnije je to što je Rešetar, filolog srbokatoličkoga identiteta – za razliku od Velimirovića – barem pokušao uspostaviti srpsko-hrvatsku vezu.

¹⁰⁵ „Njegoševa proslava u Zagrebu”, *Obzor*, 2. 3. 1914., 1.

¹⁰⁶ „Njegoševa proslava”, *Jutarnji list*, 3. 3. 1914., 4.

¹⁰⁷ „Proslava Njegoševe stogodišnjice u Zagrebu”, *Novosti*, 2. 3. 1914., 1.

¹⁰⁸ (Izračun po:) „Njegoševa proslava u Zagrebu”, *Obzor*, 2. 3. 1914., 1.

¹⁰⁹ M. B. B., „Прослава стогодишњице”, 478-479. General Božidar Janković bio je predsjednik Narodne odbrane, paravojno-kulturne organizacije osnovane nakon aneksije Bosne i Hercegovine, a u balkanskim ratovima zapovijedao je srbijanskom Trećom armijom.

¹¹⁰ *Isto*, 479.

¹¹¹ U 1910. godine objavljenom proširenom shematizmu Karlovačke mitropolije stoji da je glavni grad kraljevina Hrvatske i Slavonije imao 61.000 stanovnika, od čega Hrvata 43.500, Slovenaca 6000, više od 4200 Nijemaca, 2800 Mađara, gotovo 1000 Čeha itd. U Zagrebu je „Srba pravoslavne vere” po državnoj statistici bilo gotovo 2700, tj. 1410 „po iskazu parohijskog zvanja”, uključujući i 275 vojnika (КОСОБАЦ, Српска православна митрополија, 870-871). Po svježijem izvoru, na početku 1913. Zagreb „mogao bi brojiti (zajedno s vojništvom) 82.500 stanovnika” jer je u popisu na kraju 1910. ustanovljeno 79.000 stanovnika, od čega „malo ne šest sedmina bili su Hrvati i Srbi (63.245), ili ako se hoće i te razlikovati, do 60.000 Hrvata, a blizu 4000 Srbi”, Slovenaca je gotovo 5200, Nijemaca gotovo 4500 itd. (KLAJIĆ, *Zagreb 1910. – 1913.*, 7).

Nikolaj je napisao da je Njegoš kroz usta vojvode Draška izrekao o Mlečanima „svoj retki sud, pun strašne ironije i beskrajnog prezrenja”.¹¹² Ako je opravdano što 1911. u *Religiji Njegoševoj* nije objavio da Njegoš u *Gorskom vijencu* spominje sjeverozapadnu „braću”, ne čini li se umjesnim da 1914. na internacionalnom skupu u hrvatskoj metropoli prokomentira dio vojvodina odgovora na pitanje o (ne)junaštvu u Mletačkoj Republici (*Gorski vijenac*, 1449-1452): „Domamili pa ih pohvatali, / jadnu našu braću sokolove / Dalmatince i hrabre Hrvate, / pa brodove njima napunili”? Usto, nije li među vladarima i vitezovima „našega naroda” koje navodi iguman Stefan i „Zrinović” (*Gorski vijenac*, 2657), tj. Nikola Šubić, rođen u Zrin(j)u i poginuo braneci Siget od Osmanlija? Ili, kad je Velimiroviću bliska epska slika svijeta, kako to da nije spomenuo *Smrt Smail-age Čengića*, djelo Ivana Mažuranića koje se u mnogočemu poklapa s *Gorskim vijencem*?

Nikolaj nije iskoristio realnu priliku za utemeljenije približavanje Srba i Hrvata (te Slovenaca), ali nije ju propustila unitaristički nastrojena mladež. Kako u travnju piše *Obzor* u velikom (nenaslovljenom) napisu, „od Njegoševe proslave u Zagrebu, gdje su se sastali delegati nacionalističke omladine, opaža se ne samo življe gibanje u omladinskim redovima, nego i želja, da utječu u dnevnu politiku”. Na proslavi je mladež – koja veli da „potpuno ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba jest naš program, naša religija”, a pritom cilja na „jedan jedinstveni narod” pod „jednim zajedničkim imenom ‘Jugoslaveni’” – odlučila da se na visokim školama „fuzioniraju slovenačka, hrvatska i srpska omladinska udruženja u jedinstvena južnoslovenska društva”, što je djelomice provedeno te su iznikli novine i časopisi koji „imadu propagirati nacionalistički program”.¹¹³

U svakom slučaju, „proslava Njegoševa protekla je sjajno”, kako notira *Hrvatska rieč*. „Prisustvovali su Jugoslaveni iz svih krajeva. Došlo je i naročito izaslanstvo crnogorskog ministarstva prosvjete.”¹¹⁴ I iz toga lista vidi se da je Velimirović još *ostao* u Hrvatskoj. Naime, „veliku je uzrujanost napravila vijest da je Dr. Nikola Velimirović, koji je htio prisustvovati Njegoševoj proslavi bio, od zemunske policije vraćen natrag u Beograd. Proslava je, u ostalom protekla u najvećem poretku, te se je pretvorila u veliku manifestaciju za jugoslavensko jedinstvo.”¹¹⁵

Šibenski list u istom broju tvrdi da „N. F. Presse” [bečki dnevnik *Neue Freie Presse*, op. M. M.] donosi „telegram” [tj. vijest] o proslavi „iz poznate kuhinje dinastije Franka”. Brzovjav je „skroz tendecijozan” jer se u proslavi „gleda

¹¹² ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 790.

¹¹³ (Rubrika) „Zagreb, 8. travnja”, *Obzor* (jutarnje izdanje), 9. 4. 1914., 2. Beogradski časopis piše da su na proslavi bila izaslanstva svih jugoslavenskih akademskih i drugih omladinskih centara i da su se ti mladi ljudi susretima na dan manifestacije i osobito sutradan „još više približili jedni drugima” (M. B. B., „Прослава стогодишњице”, 479-480).

¹¹⁴ „Njegoševa proslava u Zagrebu”, *Hrvatska rieč*, 3. 3. 1914., 3, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić”, pristup ostvaren 19. 11. 2023., http://212.92.192.228/digitalizacija/novine/hrvatska-riec_1914_04__910.pdf.

¹¹⁵ „Njegoševa proslava i Dr. Velimirović”, *Hrvatska rieč*, 5. 3. 1914., 3.

i opet veliko-srpsku propagandu i ‘umaće’ hrvatsko-srpsku koaliciju”, a „koalicijoni organi” proslavi nisu bili „ništa bliži” od ostalih [listova] koji su također donijeli program svečanosti, odnosno riječ je o denunciranju u doba kad su „izašle na vidjelo prljave afere” braće Frank [Gustava i Ede].¹¹⁶ *Srbobran* piše da „i nije čudo, ako se pravaši ni poslije raskida sa frankovlukom, ne mogu riješiti posljedica frankovačkog vaspitanja” jer „zar bi inače ‘Hrvat’ mogao u proslavi stogodišnjice pjesnika, filozofa i širokogrudog južnog Slovenina, koju priređuje društvo, koje se zove njegovim imenom, naći velikosrpsku političku misao”.¹¹⁷ S druge strane, uz svoju polemiku sa *Srbobranom* i *Hrvatskim pokretom*, glavnim listovima dvaju stupova Koalicije, *Obzor* iz sarajevskoga srpskoga glasila prenosi stav da se ona identificira s grijesima [ugarskoga premijera Istvána] Tisze i [bana Ivana] Skerleca, uključujući „protjeravanje dra. Nikole Velimirovića, s kojim se solidariše ‘Srbobran’”.¹¹⁸

A što kažu beogradski vjerski mediji? „Celo Srpstvo i Jugoslovenstvo je uzelo učešća u ovoj proslavi velikog pesnika i rodoljuba”, koja je bila „sjajna manifestacija duhovne i kulturne zajednice Srba i Hrvata”, stoji u *Vesniku Srpske Crkve*. Zbog zabrane austrougarskih vlasti, u „srpskoj crkvi na Preradovića trgu” umjesto Nikolaja govorio je drugi svećenik, a govor na svečanoj sjednici pročitao je suplent Bogoslovije Janić. Sva su predavanja bila „sjajna” i govornici su bili „burno pozdravljeni”, a „kulminacija oduševljenja bila je kad je pročitano predavanje” Velimirovića. „Svi listovi srpski i hrvatski govore o našem jeromonahu kao o sjajnom besedniku”, tvrdi „organ Sveštenečkog udruženja” te iznosi da u jednom „čitamo ovo”: „Sva detaljna opisivanja ranijih predavanja našla su sjajnu sintezu u predavanju dra Nikolaja Velimirovića, koji je najveći govornik kojega slovenski jug Evrope danas ima. Ako su prethodni predavači bili pozdravljeni burnim aplauzom, to je pri predavanju Velimirovićevu odobravanje išlo do pravog oduševljenja, koje se posle njegovog predavanja, punog poleta i sadržine, u još većoj meri obnovilo.”¹¹⁹

U istom broju *Hrišćanskoga vesnika* u kojem je „Njegošev nacionalizam” tiskan je i „Njegoš u Zagrebu” s potpisom „Bl. Popović”.¹²⁰ „Mojsije jugoslovenstva – Njegoš” vodi „troimeni narod naš”, tj. „za njim koračaju povijeni i natovareni planinom ropstva Srbi, Hrvati i Slovaci” [?!]. „Svetlonosni, mučenički herojski Njegoš vodi vratima Bogočoveka troimeni narod naš”, „on sintetizira u sebi tri imena.” „Kad se kaže Njegoš, kaže se i Srbin i Hrvat i Slovenac. Ako ne verujete, ako skepticizam suvim rukama svojim davi veru vašu, onda

¹¹⁶ „Dinastija Frank denuncira”, *Hrvatska rieč*, 5. 3. 1914., 3.

¹¹⁷ ВИШЊИЋ, *Srbobran 1901-1914*, 695.

¹¹⁸ „Srpska Riječ” o koaliciji”, *Obzor* (jutarnje izdanje), 25. 3. 1914., 2.

¹¹⁹ „Герошева прослава у Загребу”, 160. Nisam uspio brzopotezno identificirati glasilo koje *Vesnik Srpske Crkve* citira u nepotpisanom, zacijelo uredničkom tekstu.

¹²⁰ To je vjerojatno prvi publicirani rad Blagoja, daka Bogoslovije Sv. Save koji će uskoro postati jeromonah Justin, a nisam primijetio da su ga barem u osnovnim crtama predstavili istraživači opusa zasigurno najistaknutijega srpskog teologa, duhovnika kanoniziranog 2010. godine. Zahvaljujem Srećku Petroviću (*Nikolajeve studije*) što je omogućio da traženi tekst brzo dobijem.

upravite Zagrebu od 16 februara [1. ožujka po gregorijanskom kalendaru, op. M. M.] sva čula svoja i duh svoj”, napisao je Popović.¹²¹ Među ostalim: „Neka vide oči vaše: katolički Zagreb gologlav stoji pred likom pravoslavnog vladike; katolički Hrvati i Slovenci sa pravoslavnim Srbima kleče pred likom natkatičkog i natpravoslavnog vladike – Njegoša. On je natpravoslavni i natkatički, jer ne secka Hrista, jedinog Hrista, makazama prefinjenog dogmatizma.”¹²²

„Otvorite uši i čujte”, nastavlja Popović, kako Njegoševa herojska mladost „zadire duboko u srce Zagreba” kroz riječi Pavla Popovića, „srpsko-hrvatsko-slovenačko srce Njegoševo pulsira u svakoj rečenici” Šurminovoj, „vrela ljubav Njegoševa prema slovenstvu, i posebno prema Slovencima izbija iz svake rečenice” Ilešičeve, a „svetost duše Njegoševe, revolucija srca njegovog i proroštva duha njegovog izleću u vihornim rečima iz predavanja (govora)” Velimirovićeva što ih je izgovorio Janić. „Otvorite oči i gledajte” kako „krupnim očima Njegoševim gleda Zagreb” i vidi „vulkan koji je spavao dugo i nije uznemiravao one koji su pirovali na površini njegovoj, no koji počinje da se buni.” Njegoš „polako i stalno vodi tajanstvenim vratima troimeni narod naš” jer je njegova vjera moćnija od svih nevjera, maloverja i skepse, piše Popović uoči Uskrsa te zaključuje da „Njegoš će nas odvesti Onome koji vaskrsava polumrtve i mrtve” jer „sve jugoslovenstvo kliče: Osana – Njegošu! Osana! Osana!”¹²³

Uskrs je te godine katoličkim kršćanima padao 12., a pravoslavnim kršćanima 19. travnja. U srpnju je objavljeno da „najnoviji broj nacionalističkog lista ‘Vihora’, zaplijenilo je državno odvetništvo radi članka Nikolaja Velimirovića i jedne pjesme”.¹²⁴ Već u rujnu 1914. Nikolaj će se, eto, približiti Zagrebu. Pojaviti će se u gradu u kojem je u rujnu 1912. i veljači 1914. bio zaustavljen. No sada mu društvo neće praviti austrougarski oružnici. Sa srbijanskim je vojnicima prešao Savu i dio njih poveo do Zemuna, gdje je, među ostalim, govorio u crkvi i napisao proglas o zauzimanju grada iz kojega se ubrzo i on morao povući.¹²⁵

Zaključno razmatranje

Na zagrebačku proslavu Njegoša jeromonah Nikolaj Velimirović najprije je trebao doći kao „poznati jugoslavenski propovjednik” koji će govoriti u crkvi, a poslije je najavljen i kao četvrti govornik na svečanoj akademiji. U *Besedama pod gorom*, zbirci govora s kojom je bio upoznat i dio hrvatske javnosti, nema pojavnica „jugoslavenstva” i ne spominju se Hrvati (ni Slovenci). U kontekstu, podtekstu ili *duhu* te knjige nema ništa *jugoslavensko(g)*.

¹²¹ ПОПОВИЋ, „Нjegoш y Загребу”, 46.

¹²² *Isto*, 46-47.

¹²³ *Isto*, 47. Ilešić je predstavljen kao „prof. gimnazije u Ljubljani”, ali i „Slovak”, što je još jedna nehотиčna zamjena Slovenaca Slovacima koja je promaknula i uredniku časopisa.

¹²⁴ „Zaplјena ‘Vihora’”, *Obzor* (jutarnje izdanje), 4. 7. 1914., 2.

¹²⁵ „У ослобођеноме Земуну”, *Политика*, 29. 8. 1914., 1; М., „Заузеће Земунa”, *Политика*, 31. 8. 1914., 1-2; „Још о кратком господству Србијанца у Земуну”, *Obzor* (jutarnje izdanje), 2. 10. 1914., 2; ЋУКИЋ, *Мемоари*, 34-39 itd.

Velimirović je u Zemunu bio skinut s vlaka, pa umjesto planirana dva govora nije održao nijedan. Ipak, njegov je kolega Vojislav Janić u Zagrebu pročitao „Njegošev nacionalizam”. To je predavanje još jedan od primjera Nikolajevе teologije nacionalnoga stradanja i pravi panegirik Njegošu, veći od *Religije Njegoševe*.¹²⁶ Nikolaj kaže da je Njegošev nacionalizam „najsavršeniji”, najljepši i najsimpatičniji oblik nacionalizma te da je nacionalizam Njegoša, J. Ruskina i F. M. Dostojevskog nacionalizam *sub specie aeternitatis*, a da je ateistički nacionalizam bez dubine i ljepote. Istina, poduže predavanje nije bilo znanstveni rad nego esej, ali za te i druge jake tvrdnje ne iznosi odgovarajuću argumentaciju.¹²⁷

Nikolaj je prikazao Njegoša i narodnu poeziju kao najviše domete do kojih se „do sad srpski duh uzdigao”. Kao da još ne zna bi li zaigrao u jugoslaven-skom kolu s Hrvatima i Slovencima, tada sa Srbima jedinim konstituensima jugoslavenstva, čak im se izravno ne obraća. Štoviše, oni se u predavanju ni ne pojavljuju. Da je Nikolaju stalo do razvijanja srbijansko/srpsko-hrvatskih odnosa, sigurno bi spomenuo, konkretno, Hrvatsku (Slavoniju i Dalmaciju) i Hrvate. No Nikolaj nije izrijeком spomenuo ni Srbe iz Hrvatske. U ekskluzivno srpsku/srbijansku priču ubacio je nešto jugoslavenstva, što je valjda pridonijelo da tiradu publika vrlo dobro primi. U *Srpskom književnom glasniku*, *Obzoru* i drugim beogradskim i zagrebačkim meni dostupnim izvorima nije zabilježeno što je konkretno izazivalo „oduševljenje”, na kojim je mjestima izlagač možda prekidan pljeskom. Ali može se pretpostavljati da je i hrvatski dio publike pozitivno reagirao na izjave poput one da „nacionalni optimizam Njegošev dobijao je mnogo više inspiracije od srpske prošlosti i budućnosti nego od sadašnjosti”.¹²⁸

S obzirom na kontrastiranje (crnogorske i nizozemske zbilje) kao tehniku uspostavljanja kontakta s publikom, reklo bi se da bi govor bio primjereniji nastupu u Amsterdamu ili Hagu. Na to da predavanje ipak nije izvan zagrebačkoga vremena i prostora možda upućuje spominjanje nacionalizma brutalnim sredstvima, ako pritom Nikolaj misli i na neuspjele atentate na komesare Cuvaja i Skerlecza.

Zanimljivo je da umješni pisac govora ni u aluziji nije prozborio protiv Dvojne Monarhije.¹²⁹ To ne znači da predavanje dobar dio publike nije vje-

¹²⁶ Uz u ovome radu već citirane pohvale, Njegoš je „najvećma izdignuta i najvećma razvijena naša nacionalna savest”, „duša Njegoševa je bogata i slobodna, zato ona bogati i oslobađa svakog onog, ko joj se približi” te bi Nikolaj želio „da se toj bogatoj i slobodnoj duši, najbogatijoj i najslobodnijoj u našem plemenu, najpre i navise približi srpska omladina” (ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 796).

¹²⁷ Među ostalim, kao što „revolucionarni nacionalist” Njegoš svoju volju u borbi protiv onoga što vidi kao zlo i nepravdu podupire, pojačava i opravdava „voljom Božjom” i kao što su križari vikali „Bog tako hoće!”, tako su i njihovi protivnici uzvikivali „Allahu ekber”, a i u obračunima među kršćanima sve su se strane pozivale na Božju volju i pomoć.

¹²⁸ ВЕЛИМИРОВИЋ, „Његошев национализам”, 793-794.

¹²⁹ Nategnuta bi hipoteza bila da, primjerice, kad govori o uobraženim Turcima i da su Mlečani gori od Turaka (s čime se Njegoš ne bi baš složio), misli i želi da auditorij pomisli na Austro-Ugarsku.

rojatno shvaćao i u takvu kontekstu. Uopće, smatranje *Beseda pod gorom* (pro)jugoslavenskim štivom, pa i Njegoša „apostolom jugoslavenskim”, te, po zagrebačkim i osobito beogradskim medijima, u najmanju ruku vrlo dobro prihvaćanje Nikolajeva predavanja zasigurno se može bolje razumijevati u sklopu *učitavanja značenja* u doba kad se rješenje hrvatskoga državnog i nacionalnog pitanja generalno sve manje vidi u habsburškom okviru (trijalizam). *Točka preokreta* u masovnijem prihvaćanju jugoslavenstva, koje više nije pretežno akademsko, kulturno, bila je 1912. – godina „obustave ustava” u banskoj Hrvatskoj i uspješnoga rata južnoslavenskih država (Crne Gore, Srbije i Bugarske) te Grčke protiv Turske.

„Njegošev nacionalizam” vjerojatno je prvo djelo u kojem Nikolaj „jugoslavenstvo” ne koristi samo jednom, kao u 1913. objavljenom sjećanju na istaknutoga crnorukaša Ljubomira Jovanovića. U predavanju se „jugosl” pojavljuje šest puta, tj. sedam pridruži li se „Slovenski Jug”.¹³⁰ Pojam nije samostalan nego je dodatak („Sudba Srpstva i Jugoslovenstva”) ili je u lancu (srpstvo – jugoslavenstvo – slavenstvo). S druge strane, u *Religiji Njegoševoj*, knjizi izdanoj 1911., nema riječi na „jugosl”, nego je srpstvo u relaciji sa slavenstvom. Možda je zagrebačko predavanje važno po tome što je sada u igri i treći element. Ali Nikolaj publici ne približava Njegoševo ili neko/nekakvo drugo jugoslavenstvo, ne pokušava ga definirati ili opisati – zasigurno zato što sam nije bio načisto s tim konstruktom.

Uostalom, riječi na „jugosl” nema ni u *Iznad greha i smrti*, sredinom 1914. objavljenoj knjizi s Nikolajevim (većinom) govorima nastalim nakon *Beseda pod gorom*, dakle nakon sredine 1912. godine. „Mir vam, Sloveni!” božićni je govor s pozivom slavenskim narodima da ujedinjeni obave svoju „ulogu mesijansku”, učine „korak bliže opšte-čovečanskom bratstvu”.¹³¹ U njemu stoji da „i nad vama sja vitlejemska zvezda, budni Hrvato-Slovenici”, „jedno novo carstvo rodilo vam se” i ono „baca svoj sjaj sa svoje balkanske krvave visine”, poručuje Nikolaj i želi im „herojski, hristovski mir” i „dobru volju”. „Zvezda vaša sve jasnija postaje, Irodi vaši bivaju sve smušeniji i ranjaviji, fariseji vaši sve manje umeju da prorokuju”, a razloge da se „uzbuđuju” pred smrt imaju oni koji su „zbog vašeg *maloletstva* naturili vam se za gospodare i tutore”.¹³² Za razliku od unitarističkih i drugih pobornika jugoslavenske ideje, koji najčešće koriste termin „Srbo-Hrvati”, Velimirović u tekstu nastalom prije zagrebačkoga predavanja Hrvate i Srbe ne vidi kao jedan narod s dva imena, ali ni ne tretira ih kao dva (id)entiteta. Što bi mogli biti „Hrvato-Slovenici” nego pretežno slavensko (kajkavsko) stanovništvo onoga teritorija (Monarhije) koji ne bi ušao u sastav *velike Srbije*?

¹³⁰ „Istorija jugoslovenska”, „sve Jugoslovenstvo”; „ka Jugoslovenstvu”, „od Jugoslovenstva” i usud „Jugoslovenstva”; samosvijest „Jugoslovenstva”; te Njegoš kao najvažniji „sudi-ja tiranstva” i „bard slobode” na „celom Slovenskom Jugu” (ВЕЛИМИРОВИЋ, „Нjegoшев национализам”, 787, 794, 795, 791).

¹³¹ ВЕЛИМИРОВИЋ, *Iznad greha i smrti*, 313.

¹³² *Isto*, 312. U citatu moje isticanje.

Mediji nisu zabilježili da je akademiji nazočio koji službeni predstavnik neke religijske zajednice, iako je svećenika vjerojatno bilo među narodnim zastupnicima ili ostalom publikom. Jeromonah u predavanju kojim promiče vjerski nacionalizam ne spominje većinsku crkvu u Trojedinj kraljevini ni katolike – ali ni druge kršćanske konfesije. Dakle, nema ni „pravoslavnih” i inih pojava „pravoslavlja”. Sljedeće je godine Nikolaj agitator interesa Kraljevine Srbije u inozemstvu u skladu s Niškom deklaracijom (prosinac 1914.). U brošuri, u kojoj je i sjećanje na zagrebačku proslavu, objavljuje da će „buduća jugoslavenska država” obuhvaćati oko 50 dijeceza, po polovinu katoličkih i pravoslavnih, te da „svi mi Jugoslaveni sigurni smo da će u budućoj srpskoj državi biti sloga i jednodušnost između dva svećenstva, dviju vjeroispovijesti i dviju crkava”.¹³³

Izvori i literatura

БАБИЋ, Душко. *Његошев национализам*. Београд; Подгорица: Сатена мунди; Српско народно вијеће Црне Горе, 2020.

БИГОВИЋ, Радван. *Од Свечовека до Богочовека. Хришћанска философија владике Николаја Велимировића*. Београд: Друштво Рашка школа, 1998.

БОГДАНОВИЋ, Димитрије. „Православна духовност у искушењима нашег доба”. У: *Православље између неба и земље. Зборник текстова*, прир. Драгољуб Б. Ђорђевић. Ниш: Градина, 1991, 33-43.

ЦИМЕРМАН, С. [Zimmermann, Stjepan]. „Неколико ријечи о Николају Велимировићу”. *Хришћански живот* 1 (1922), бр. 11-12: 606-612.

ЂУЈИЋ, Момчило. „Беседа војводе Момчила Ђујића”. У: *У спомен Владике Николаја*. Чикаго: Организација српских четника, 1956, 52-59.

ЂУКИЋ, Светомир. *Мемоари*, књ. 2: *Први светски рат*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2015.

„Генерација 1902. године”. Богословија Светог Саве у Београду. Приступ остварен 10. 11. 2023. www.bogoslovijasvetogsave.edu.rs/blog/generacija-1902-godine/81/.

Глас Црногорца (Cetinje), 1913.

Hrvatska rieč (Šibenik), 1914.

HUGO, Victor. *Post-scriptum de ma vie*. Pariz: Calmann Levy, 1901. Приступ остварен 23. 11. 2023. <https://ia802608.us.archive.org/23/items/postscriptumdema00hugo/postscriptumdema00hugo.pdf>.

ЈАКОВИНА, Твртко. *Будимир Лончар. Од Прека до врха свијета*. Запрешић: Фрактура, 2020.

ЈАНКОВИЋ, Милан Д., ур. *Епископ Николај: Живот, мисао и дело*, књ. II. Београд [тј. Шабац]: Епархија Шабачко-Ваљевска, 2002.

ЈЕРОНИМОВ, Бенедикт. „Православна црква и екуменизам”. *Обновљени живот* 50 (1995), бр. 1: 93-116. Приступ остварен 5. 1. 2024. <https://hrcak.srce.hr/file/3512>.

¹³³ VELIMIROVIĆ, *Religion and Nationality*, 21, 22. У citatima moja isticanja.

ЈОВАНОВИЋ ПИЖОН, Јован М. *Дневник (1896–1920)*. Прир. Радош Љушић и Миладин Милошевић. Нови Сад; Београд: Прометеј; Радио-телевизија Србије; Архив Југославије, 2015.

Jutarnji list (Zagreb), 1912, 1914.

Karlovac (Karlovac), 1914.

КЛАИЋ, Vjekoslav. *Zagreb 1910. – 1913*. Zagreb: Nadbiskupska tiskara, 1918.

КОСОВАЦ, Мата, уг. *Српска православна митрополија карловачка: По подацима од 1905. год*. Карловци: Саборски одбор, 1910.

КОСТИЋ, Василије. „Дневник Епископа Василија (Костића)”. У: *Свети епископ Николај: Живот, мисао и дело*, knj. III, уг. Милан Д. Јанковић. Београд [tj. Šabac]: Епархија Шабачко-Ваљевска, 2003, 299-318.

КОТА, Miroslav. „Uloga Središnje defenzivno doglasne službe u Prvom svjetskom ratu”. *Doktorska disertacija*, Sveučilište u Zagrebu, 2019. Pristup ostvaren 17. 1. 2024. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:730343>.

КУКОЋ, Mislav. „Konfesije i postkomunistički sukob civilizacija”. *Društvena istraživanja* 4 (1995), br. 6: 937-949.

L'Homme libre (Pariz), 1914.

ЛУБАРДИЋ, Богдан. „Николај Велимировић”. У: *Срби 1903-1914. Историја идеја*, прир. Милош Ковић. Београд: Clio, 2015, 328-357.

М. В. Б. „Прослава стогодишњице Његошева рођења”. *Српски књижевни гласник* [knj.] 32 (1914), br. 6: 478-480.

МаcKENZIE, David. *Apis: čovjek koji je izazvao Prvi svjetski rat. Život pukovnika Dragutina T. Dimitrijevića*. Zagreb: Profil, 2014.

МаcKENZIE, David. *Apis. The Congenial Conspirator: The Life of Colonel Dragutin T. Dimitrijević*. Boulder: East European Monographs, 1989.

МЕКЕНЗИ, Дејвид. *Апис*. Горњи Милановац; Београд: Лио; Еурографик; Ж. Лазић, ²1996.

МЕШТРОВИЋ, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje*. Buenos Aires: Knjižnica Hrvatske revije, 1961.

МИЛУТИНОВИЋ, Зоран. *Преболевање Европе. Конструкција Европе у српској култури*. Београд: Геопоетика издаваштво, 2023.

МЛАКАР, Mirko (Vid). „Gdje je sv. Sava?: Velikani i pravoslavlje u beogradskim knjigama jeromonaha Nikolaja Velimirovića”. У: *Канија Поморавља: Тематски зборник*, уг. Владимир Стојанчевић, Синиша Мишић и Александар Булатовић. Варварин; Крушевац: Скупштина општине; Историјски архив, 2012, 257-276.

МЛАКАР, Mirko. „Радмила Радић, Војислав Јанић (1890–1944) [...] и Радмила Радић, Мисија британске Хришћанске заједнице младих људи у Краљевини Југославији [...]”. *Časopis za suvremenu povijest* 53 (2021), br. 1: 370-379.

Novosti (Zagreb), 1914.

„Његошева прослава у Загребу”. *Весник Српске Цркве* 25 (1914), br. 2: 160.

Obzor (jutarnje izdanje i popodnevni list) (Zagreb), 1914.

OSOLNIK, Vladimir. „Njegoš i Slovenci”. *RijeĀ* 10 (2013): 175-190. Pristup ostvaren 1. 2. 2024. <https://www.rijec.ucg.ac.me/rijec10.html>.

PEROVIĆ, Latinka. *IzmeĀu anarhije i autokratije. Srpsko društvo na prelazi-ma vekova (XIX-XXI)*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006.

ПЕРОВИЋ, Жељко. „Да ли је Свети Владика Николај био фашиста? Преглед његових светосавских обраћања од марта 1935. до априла 1941. године”. *Nicholai Studies* 1 (2021), br. 2: 395-434. Pristup ostvaren 5. 1. 2024. DOI: 10.46825/nicholaistudies/ns.2021.1.2.395-434.

ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ, Петар II. *Горски вијенац; Луча Микроkozма*. Prir. Радосав Бошковић et al. Beograd; Цетиње: Просвета; Обод, ³1974. *Политика* (Beograd), 1914.

ПОПОВИЋ, Бл. [Благоје]. „Његош у Загребу”. *Хришћански весник* [31] (1914), br. 1: 46-47.

„Proslava 1600-godišnjice Milanskog edikta u Nišu 1913.” *Jugoslovenska kinoteka*. Pristup ostvaren 2. 11. 2023. kinoteka.org.rs/di/efg/Http/EFG/Ser/sp_JK-EFG144.html.

„Prostor i planovi”. *Hrvatski glazbeni zavod*. Pristup ostvaren 4. 12. 2023. www.hgz.hr/prostor-i-planovi/.

ПРОТИЋ, Милисав Д. „Био-библиографија 1902 – 1941”. У: *Свети епископ Николај: Живот, мисао и дело*, књ. III, prir. Милан Д. Јанковић. Beograd [tj. Šabac]: Епархија Шабачко-Ваљевска, 2003, 603-774.

РАДИЋ, Радмила. *Војислав Јанић (1890-1944). Свештеник и политичар: Поглед кроз аналитички прозор*. Beograd: Институт за новију историју Србије, 2018.

РАДОСАВЉЕВИЋ, Артемије. *Нови Златоуст. Владика Николај: 1880 † 1956: тридесетогодишњи спомен*. Beograd: Атанасије Јевтић, 1986.

ШТРАНДМАН, Василиј (Николајевич). *Балканске успомене*, књ. 1. Beograd: Жагор, 2009.

УЈЕВИЋ, Аугустин. „Николај Велимировић, Беседе под гором. [...]”. *Босанска вила* 27 (1912), br. 15-16: 228-230.

ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Беседе под Гором*. У: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књ. IV. Шабац: Манастир Св. Николаја Соко, 2014, 3-175.

ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Изнад греха и смрти*. У: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књ. IV. Шабац: Манастир Св. Николаја Соко, 2014, 235-462.

ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. „Љуба Јовановић. Из мојих успомена”. У: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књ. IX. Шабац: Манастир Св. Николаја Соко, 2014, 505-507.

ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. „Његошев национализам”. У: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књ. IX. Шабац: Манастир Св. Николаја Соко, 2014, 785-797.

ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Религија Његошева*. У: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књ. II. Шабац: Манастир Св. Николаја Соко, 2014, 325-481.

VELIMIROVIĆ, Nicholas. *Religion and Nationality in Serbia*. London: Nisbet & Co., 1915.

ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. „Творци историје: Карлајлова и Толстојева теорија”. *Дело* [књ.] 71 (1914), br. 1: 55-69. Претражива дигитална библиотека. Pristup ostvaren 8. 11. 2023. <https://pretraziva.rs/show/delo--1914-04-01.pdf>.

ВЕЛИМИРОВИЋ, Ник. Д. „Велика свечаност у српском Приморју”. У: *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књ. II. Шабац: Манастир Св. Николаја Соко, 2014, 56-80.

ВИШЊИЋ, Чедомир, ur. *Србобран 1901-1914: Српско коло 1903-1914*. Београд; Загреб: Службени гласник; СКД „Просвјета”, 2013.

ВЛАШИЋ, Петар. „Католицизам и православље у Србији”. *Весник Српске Цркве* 36 (1931), br. 1-3: 769-777.

Застава (Novi Sad), 1914.

SUMMARY

Lecture by Nikolaj Velimirović at the Zagreb Celebration of Njegoš

The work deals with Zagreb celebration of the centenary of birth of the “apostle of the Yugoslav idea” Petar II Petrović Njegoš, the famous poet who was Montenegrin head of state and church, held on March 1, 1914 and the emphasis is on the lecture “Njegošev nacionalizam” (“Njegoš’s nationalism”). The speech for the occasion was prepared by Nikolaj Velimirović, a young hieromonk (soon to be a bishop) already respected in and outside of Serbia, especially for his oratory. Attention is devoted to the problems surrounding the arrival of that “famous Yugoslav preacher” at the gathering, also the book *Besede pod gorom* (*Sermons under the Mountain*) and other writings of Nikolaj. On the basis of the newspapers of that time it is shown that Nikolaj was prevented by the police from coming to the capital of Croatia (then part of Austria-Hungary), but his speech was still read and was very well received by the audience. “Njegošev nacionalizam” is probably the first work in which Velimirović devotes some considerable space to “Yugoslavism”. In the whole tirade he praises the author of *Gorski vijenac* (*The Mountain Wreath*), especially his nationalism (and/or patriotism). According to Nikolaj, Njegoš’s nationalism is the most perfect, most beautiful and most likeable form of nationalism. He did not present arguments that the nationalism of Njegoš, J. Ruskin and F. M. Dostoevsky is nationalism *sub specie aeternitatis*, nor that atheistic nationalism lacks depth and beauty. In the lecture presented to the Zagreb audience, Croatia, Croats, and even Serbs from Croatia, are not mentioned. On the other hand, the Netherlands is mentioned several times, so it seems as if the speech was prepared for an audience in Amsterdam. Throughout this paper, the author presents information about the life and work of the most important Serbian religious thinker, who has not been sufficiently studied by Croatian academic community. Apart from that, he offers remarks about Yugoslavism before the Great War, which also appears in a text of Blagoje (soon to be a hieromonk Justin) Popović, the most important pupil of Nikolaj; and warns against factual and other errors in writings about Velimirović.

Keywords: Nikolaj Velimirović; Petar II Petrović-Njegoš; Zagreb; Nationalism; Yugoslavism; Croat-Serbian Relations, 1914